

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

КОСТЕЦЬКИЙ ЯРОСЛАВ ІВАНОВИЧ

УДК 338.24:338.43

**НОВІТНЯ ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ
АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ**

**Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством**

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Тернопіль – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському національному економічному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Пуцентайло Петро Романович,
Тернопільський національний економічний університет, професор кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Варченко Ольга Миронівна,
Білоцерківський національний аграрний університет, проректор з наукової та інноваційної діяльності;

доктор економічних наук, професор
Лопатинський Юрій Михайлович,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, завідувач кафедри економіки підприємства та управління персоналом;

доктор економічних наук, професор
Шпикуляк Олександр Григорович,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», учений секретар.

Захист відбудеться 23 квітня 2020 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.082.01 у Тернопільському національному економічному університеті за адресою: 46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11а, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного економічного університету за адресою: 46009, м. Тернопіль, вул. Бережанська, 4.

Автореферат розісланий 23 березня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук, професор

Т. О. Кізіма

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Стабілізацію та подальший розвиток аграрного сектору економіки країни неможливо забезпечити без розробки новітньої парадигми. Як доводить економічна теорія і показує сучасна практика, аграрний сектор є найбільш уразливим до негативної дії чинників нестабільності, що підтверджує необхідність пошуку і розробки парадигми, котра забезпечить розвиток як аграрної сфери, так і економіки загалом. Відтак вирішення наявних проблем в аграрній сфері потребує розроблення сучасної парадигми розвитку національного аграрного сектору.

Сучасний стан розвитку аграрного сектору України характеризується скороченням частки державного фінансування, недосконалістю інвестиційної політики, що призвело до розбалансованості та непропорційності його структури, подальшого збільшення розриву в рівнях життя сільського і міського населення, загострення проблем жителів сільських територій, актуалізації загроз зниження фізичної та економічної доступності продовольства, кризового характеру відтворення матеріально-технічного, кадрового і природно-економічного потенціалів сільськогосподарської галузі.

Формування концептуальних засад нової парадигми сталого розвитку аграрного сектору економіки доцільно здійснювати за більш ефективним сценарієм у напрямку узгодження балансів між економічним зростанням, як домінанти ринкової парадигми, та новою парадигмою, за основу якої взято екологічний імператив, що передбачає забезпечення збереження екологічної рівноваги. Саме це потребує переходу від інтенсивної техногенної системи ведення аграрного виробництва до стійкої й екологічної системи, в якій екологічна мотивація у формі збалансованого розвитку елементів агроєкосистем стане домінуючою.

Вагомий внесок у дослідження фундаментальних положень функціонування аграрного сектору зробили відомі вітчизняні вчені: В. Я. Амбросов, В. Г. Андрійчук, І. Ф. Баланюк, П. С. Березівський, В. І. Бойко, О. М. Бородіна, В. І. Власов, О. М. Варченко, К. Б. Волощук, П. І. Гайдуцький, В. П. Галушко, Ю. Е. Губені, Ю. І. Данько, М. Я. Дем'яненко, Т. Г. Дудар, С. Л. Дусановський, О. Ю. Єрмаков, В. В. Іванишин, І. О. Іртищева, М. В. Калінчик, С. М. Кваша, М. Ф. Кропивко, Ю. М. Лопатинський, Ю. Я. Лузан, Ю. О. Лупенко, П. М. Макаренко, М. Й. Малік, Л. Ю. Мельник, В. Я. Месель-Веселяк, М. В. Місюк, О. М. Могильний, Л. В. Молдаван, Т. І. Олійник, М. К. Пархоμεць, Б. Й. Пасхавер, Б. В. Погрішук, І. В. Прокопа, М. І. Пугачов, П. Р. Пуцентейло, П. Т. Саблук, М. П. Сахацький, І. В. Свиноус, А. М. Стельмащук, Н. С. Танклевська, В. І. Ткачук, О. В. Ульянченко, М. М. Федоров, Н. П. Чорна, О. Г. Шпикуляк, О. М. Шпичак, О. В. Шубравська, М. Г. Шульський, В. В. Юрчишин, В. М. Якубів, І. Б. Яців.

Проте, незважаючи на високий теоретико-методологічний та практичний рівні досліджень, проблема формування ефективної моделі розвитку аграрної економіки у контексті економічної й продовольчої безпеки країни і в умовах постійних змін глобального економічного середовища ставить нові завдання

для наукових пошуків щодо розробки новітньої парадигми розвитку аграрного сектору України.

Відтак недостатня розробленість теоретичного, методологічного й практичного аспектів вирішення визначених завдань підтверджує актуальність дисертаційної роботи, її значущість і наукову новизну та зумовлює мету, завдання, предмет і об'єкт дослідження, апробацію й практичне впровадження результатів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно допланів науково-дослідних робіт Тернопільського національного економічного університету в межах науково-дослідних тем: «Обґрунтування стратегії розвитку суб'єктів господарювання в аграрному бізнесі» (державний реєстраційний номер 0117U005098), де автором запропоновано напрями й механізми розвитку сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств; «Концептуальні засади розвитку обліково-аналітичного забезпечення підприємств агропромислового виробництва» (державний реєстраційний номер 0115U001605), в якій автором розроблені наукові підходи щодо розвитку аграрного сектору України в умовах інституційних змін та аналітичного забезпечення розвитку агропромислового бізнесу та «Інноваційний розвиток агропромислового виробництва в ринкових умовах» (державний реєстраційний номер 0114U006473), де автором обґрунтовано удосконалення організаційно-виробничої структури аграрних підприємств у контексті забезпечення їх конкурентоспроможності.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методологічне обґрунтування засад та розробка практичних рекомендацій щодо формування новітньої парадигми розвитку аграрного сектору національної економіки у сучасних умовах.

Відповідно до визначеної мети в дисертації поставлені та виконані такі теоретичні, методологічні й науково-практичні завдання:

- розкрити зміст поняття аграрного сектору для поглиблення наукових знань щодо визначення особливостей його функціонування;
- обґрунтувати необхідність активізації розвитку аграрного сектору України на засадах модернізації існуючих інституцій для забезпечення його ефективного функціонування в сучасних умовах;
- обґрунтувати сутність інтегрованого взаємозв'язку і взаємоузгодженості організаційно-економічного механізму розвитку аграрного сектору у контексті забезпечення продовольчої безпеки країни;
- окреслити методологічні підходи до формування новітньої парадигми розвитку аграрного сектору України для вирішення пріоритетних завдань національної економіки;
- сформулювати методологічні засади щодо аналізу та оцінювання ресурсного потенціалу аграрного виробництва для проведення його системного прогностичного дослідження;
- дослідити теоретико-методологічне підґрунтя основних постулатів аграрної політики щодо реформування аграрного сектору економіки та досягнення продовольчої безпеки країни;

– систематизувати трансформаційні процеси становлення сучасного аграрного сектору України для виокремлення хронологічних діапазонів проведення аграрної реформи;

– обґрунтувати методичні засади щодо комплексного аналізу розвитку аграрного сектору України для виявлення резервів зростання галузі на перспективу;

– оцінити основні орієнтири досягнення продовольчої безпеки в умовах глобалізації світової економіки як однієї з найважливіших систем життєзабезпечення населення;

– визначити резерви нарощування обсягів виробництва й експорту аграрної продукції з високою доданою вартістю як важливого елемента забезпечення стабільності валютних надходжень;

– розвинути теоретико-методологічні засади інституціоналізації новітньої парадигми розвитку аграрного сектору в контексті переходу його галузей та підприємств до здійснення інноваційного розвитку;

– сформулювати методичні підходи щодо розроблення стратегії технічної модернізації аграрного сектору й обґрунтувати необхідність їхнього використання в контексті стимулювання наукових досліджень з питань розробки, просування та освоєння техніко-технологічних інновацій у сільському господарстві;

– запропонувати методологічний підхід щодо переходу до екологізації аграрного виробництва на засадах гармонізації єдиної державної економічної й аграрної політик;

– визначити напрямки цифровізації та смарт-спеціалізації як ефективного інструменту прискорення інноваційного розвитку, структурно-технологічної модернізації та підвищення конкурентоспроможності аграрного бізнесу України;

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення системи оподаткування підприємств аграрного сектору економіки для стимулювання сільськогосподарських товаровиробників;

– удосконалити науково-методичний підхід до побудови економіко-математичної моделі прогнозування розвитку аграрного сектору за допомогою інструментарію кластерного аналізу.

Об'єктом дослідження є аграрний сектор економіки України.

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та практичні аспекти формування новітньої парадигми розвитку аграрного сектору України.

Методи дослідження. Методологічну й теоретичну основу дисертаційної роботи формують наукові підходи до формування новітньої парадигми розвитку аграрного сектору, управління і регулювання економічних систем в умовах посилення глобалізаційних процесів та зростання конкурентоспроможності аграрної сфери, обґрунтовані у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення теорій систем, інституціоналізму, аграрної економіки, неолібералізму, державного управління і державного регулювання економіки.

У процесі виконання визначених завдань у роботі застосовано загальнонаукові та спеціальні методи досліджень, зокрема: системний підхід, абстрагування, аналіз і синтез – для виявлення теоретичних аспектів управлінського впливу на розвиток аграрного сектору; діалектичний метод – при дослідженні суперечностей економічного розвитку та процесів формування інституціонального середовища аграрного сектору; інституціональний аналіз – при дослідженні механізмів розвитку аграрного сектору, трансформації інститутів сільського господарства; монографічний – при аналізі процесів і проблематики розвитку аграрного сектору; системно-структурний – при визначенні механізмів трансформації й чинників забезпечення ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектору; структурно-функціонального аналізу – при виявленні тенденцій розвитку та визначенні ефективності різних укладів у забезпеченні структурних перетворень аграрної економіки та при оцінці організаційно-функціонального механізму структурного реформування аграрної сфери економіки в контексті новітньої парадигми; кількісного й якісного порівняння, аналогій, спостереження, статистичний і графічний методи – при аналізі стану та перспектив виробництва сільськогосподарської продукції; гіпотези та припущення, формалізації – при обґрунтуванні доцільності використання потенціалу виробництва аграрного сектору; економіко-математичного моделювання – при прогнозуванні розвитку аграрного сектору на перспективу; метод теоретичного узагальнення – при формуванні висновків за результатами дослідження.

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі та нормативні акти, що стосуються питань функціонування й розвитку аграрного сектору, державні цільові програми, результати незалежних соціологічних і економічних досліджень, офіційні матеріали та статистична й аналітична інформація Державної служби статистики України, її обласних управлінь, Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), інших міжнародних організацій, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, інформація мережі Інтернет, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних, концептуальних та методологічних засад новітньої парадигми розвитку аграрного сектору, механізмів здійснення і стратегій управління галуззю в умовах ринкових трансформацій. Найбільш вагомими теоретичними, методологічними та практичними результатами, що характеризують наукову новизну дослідження й особистий внесок автора, є такі:

вперше:

– подано теоретичне обґрунтування і розроблено методологічні засади формування новітньої парадигми розвитку аграрного сектору України, що передбачають зміну орієнтирів: перехід від державного патерналізму до саморозвитку з використанням внутрішніх ресурсів та паритету партнерства держави, аграрного бізнесу і населення сільських територій. Такий підхід дасть змогу забезпечити формування передумов для економічного зростання сільського господарства як національної домінанти «людина –

агроекоресурси – агроекотехнології – органічне природне середовище», а імплементація новітньої парадигми розвитку аграрного сектору України сприятиме пріоритетному вирішенню екологічних проблем, ощадному використанню природних сільськогосподарських ресурсів та забезпечить продовольчу безпеку країни при відновленні ефективного функціонування екосистем;

– сформульовано концептуальні положення агропродовольчої парадигми, що базується на територіально-галузевому підході, при якому діяльність аграрного бізнесу через використання всіх наявних ресурсів здійснює вплив на розвиток сільських територій, поєднуючи соціально-економічний прогрес з екологізацією навколишнього середовища і культурними агроландшафтами. Це дасть змогу сформувати теоретико-методологічне підґрунтя для використання інноваційної складової у забезпеченні еколого-економічного збалансованого функціонування агроекосистем та перенесення акценту з інтенсивних чинників економічного зростання на застосування органічних інноваційних технологій;

– запропоновано теоретико-методологічний підхід до формування новітньої парадигми розвитку аграрного сектору на засадах екологізації процесів аграрного виробництва з урахуванням гармонізації економічної й аграрної політик, що передбачає дотримання умов і правил раціонального землекористування, підвищення культури екологічного землеробства, застосування біотехнологій та поступове зменшення хімізації сільського господарства. Такий підхід дасть змогу виробляти безпечні для здоров'я, якісні органічні продукти харчування на засадах агроекології, розвивати природоохоронне інвестування, забезпечити екологічну безпеку навколишнього середовища, впроваджувати ресурсощадні й безвідходні технології виробництва і сформувати вітчизняний ринок екологічно чистої органічної продукції. У результаті, імплементація такого наукового підходу до екологізації аграрного виробництва сприятиме організаційно-економічному, ресурсному, соціальному та екологічно безпечному розвитку національної економіки;

удосконалено:

– визначення поняття аграрного сектору, яке, на відміну від існуючих, трактує його як складну територіально-багатогалузеву сукупність економічно взаємопов'язаних виробничо-технологічним розподілом праці галузей сільського господарства, що спеціалізуються на виробництві сільськогосподарської продукції й сировини для переробної промисловості, яка охоплює системи інформаційного і наукового забезпечення та характеризується глибокими відмінностями і специфікою окремих елементів та потребує розробки унікальної організаційно-економічної й техніко-технологічної стратегії розвитку щодо всіх суб'єктів господарювання з урахуванням цілісної природно-географічної та соціально-економічної систем для забезпечення продовольчої безпеки країни на основі стандартів екологічного агровиробництва;

– теоретичні й методологічні положення інституційних перетворень в аграрному секторі економіки у контексті модернізації неформальних інститутів,

які історично сформувалися у процесі тривалої еволюції особистих селянських господарств, що, на відміну від наявних, враховує дуалізм розуміння сутності багатокладності сільського господарства. Це є підґрунтям для трансформації господарств натурального типу в сімейні ферми та фермерські господарства з подальшим їхнім об'єднанням в обслуговуючі кооперативи, що сприятиме формуванню підприємницьких структур ринкового спрямування, розвитку сільських територій і забезпеченню продовольчої безпеки країни в контексті новітньої парадигми розвитку аграрного сектору. Постулати цього процесу реалізуються через основні критерії, на основі яких пропоновано здійснювати інституційні перетворення: критерій вибору основного тренда; критерій наукового підходу; критерій транспарентності; критерій інфорсменту; критерій компліментарності; критерій поетапності; критерій інноваційності інституційних перетворень. Використання або впровадження цих критеріїв дасть змогу отримати керовану інституціональну трансформацію аграрного сектору та забезпечити його ефективний розвиток у майбутньому;

– теоретико-методологічне підґрунтя основних постулатів аграрної політики з урахуванням існуючих потреб та об'єктивних можливостей країни, у контексті чого запропоновано: застосування науково-об'єктивного підходу, що передбачає переорієнтування на ресурсно-технічне і технологічне самозабезпечення аграрного сектору, модифікацію організаційно-виробничої структури аграрного бізнесу, екологізацію виробничих процесів, покращення соціально-економічного становища сільського населення, що забезпечить адаптацію сільського соціуму до умов проведення реформ та створить передумови для усунення тенденцій деградації людського й соціального капіталів українського села. Застосування такого підходу забезпечить розвиток підприємницьких структур, що дасть змогу підвищити зайнятість у сільській місцевості, збільшити виробництво високоякісної екологічно чистої органічної сільськогосподарської продукції, досягнути раціональних та обґрунтованих норм споживання харчових продуктів і забезпечити продовольчу незалежність країни та перебування на провідних позиціях на світових агропродовольчих ринках;

– концептуально-теоретичні засади інституціоналізації новітньої парадигми розвитку аграрного сектору, в контексті чого запропоновано: застосування відповідної системи узгоджених цілей і завдань, що вирішуються в межах певних механізмів, які базуються на прийнятих стратегічних завданнях, масштабах та особливостях сільськогосподарського виробництва з орієнтацією на досягнення ефективного сільськогосподарського розвитку. Це дало змогу довести, що базовим чинником розробки стратегії розвитку аграрного сектору є стан його інституційного середовища, котрий передбачає процеси якісних змін, в яких експлуатація природних ресурсів, напрямки інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку, розвитку особистості й інституційні зміни перебувають у взаємозалежності та взаємодоповнюваності (інтегрованості) одні з одними і слугують для зміцнення потенціалу задоволення людських потреб у необхідній агропродовольчій продукції та збереженні екологічної рівноваги. Це сприятиме пришвидшенню

(поглибленню) соціально-економічних, екологічних, інфраструктурних та демографічних перетворень аграрного сектору і переходу його галузей та підприємств до інноваційного розвитку в перспективі;

– науково-методичній інструментарій прийняття виважених стратегічних фінансових рішень з урахуванням комплексного підходу щодо пошуку та розробки компромісного варіанта фінансування діяльності аграрного сектору на основі регіональних особливостей сільськогосподарського виробництва і розвитку сільських територій з орієнтацією на ключових, найбільш перспективних напрямках оптимізації фінансових ресурсів, який, на відміну від наявних, передбачає територіально-галузеву організацію, що визначає просторову впорядкованість його структурних елементів, їхню географічну взаємодію та можливу реалізацію їхніх комбінацій і вибір форм інтеграції, спеціалізації й комбінування;

– науково-методичний підхід до прогнозування розвитку аграрного сектору на перспективу за допомогою інструментарію кластерного аналізу, що підтвердив раціональність використання територіального розподілу по областях і зростання інвестиційної місткості сільськогосподарського виробництва й середньої продуктивності праці. Це, на відміну від існуючих підходів, дає змогу систематизувати чинники, які найбільше впливають на результати фінансово-господарської діяльності, та виокремити три сценарії розвитку аграрного виробництва у кластерах (в однорідних групах регіонів): реалістичний, оптимістичний і песимістичний прогнози, визначити альтернативні траєкторії розвитку аграрного сектору, зіставити прогнозовані обсяги виробництва сільськогосподарської продукції з внутрішніми потребами й оцінити обсяги зростання експорту;

набули подальшого розвитку:

– теоретичне обґрунтування необхідності активізації розвитку аграрного сектору України на засадах модернізації існуючих інституцій. Зокрема, на відміну від наявних підходів, доведено важливість становлення ефективного власника через інститут конкуренції, екологізацію сільськогосподарського виробництва, формування сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату, розбудову інфраструктури та забезпечення паритетності багатокладності, адекватної сучасним умовам господарювання, з допомогою проведення відповідних системних заходів державної інституційної політики;

– теоретико-концептуальні засади визначення діалектичної сутності інтегрованого взаємозв'язку та взаємоузгодженості організаційно-економічного механізму розвитку новітньої парадигми аграрного сектору з акцентуванням на особливостях побудови функціональної системи, що дало змогу виділити дві його складові: організаційну й економічну, а також інструменти реалізації заходів, які належать до макро-, мезо- і мікрорівнів. Такий підхід сприятиме досягненню збалансованого ведення сільськогосподарського виробництва, взаємодії суб'єктів господарювання та результативного функціонування галузі, повністю адаптованого до об'єктивних ринкових умов, з метою забезпечення продовольчої безпеки країни;

– науково-методологічні підходи до аналізу й оцінювання ресурсного

потенціалу аграрного виробництва, його кількісних характеристик і структурних параметрів з допомогою статистичних методів, методів оптимізації виробничо-економічних параметрів виробництва та методу імітаційного моделювання. Такий підхід дасть змогу провести системне прогностичне дослідження на основі сформованої системи моделей і отримати багатовимірну оцінку ресурсного потенціалу аграрного сектору як симбіозу кількісних та якісних характеристик динамічних властивостей параметрів суб'єктів господарювання з прив'язкою до галузевої специфіки аграрного виробництва у різних природно-кліматичних зонах;

– теоретико-методичні засади щодо оцінювання ефективності аграрної політики в контексті новітньої парадигми з виокремленням двох підходів: галузевого і ресурсно-потенційного. Галузевий підхід передбачає оцінювання ефективності аграрної політики на основі показників ефективності виробництва та споживання продукції населенням, у тому числі по областях України; ресурсно-потенційний підхід дає змогу визначити абсолютну і відносну ефективність функціонування аграрного сектору на основі обчислення індексів впливу структурно-функціональних характеристик аграрної економіки на досягнення цілей національного розвитку за обумовленими складовими та визначеними стратегічними орієнтирами. Такий підхід, на відміну від існуючих, орієнтуватиме аграрний сектор економіки на вирішення національних проблем, серед яких: досягнення продовольчої безпеки країни, підвищення дохідності сільськогосподарських товаровиробників у процесі трансформації сільського господарства в наукомістку і високотехнологічну галузь, прискорення розвитку сільських територій;

– основи ретроспективного аналізу трансформаційних процесів становлення сучасного аграрного сектору України, в результаті чого виокремлено відповідні хронологічні діапазони в історичній ретроспективі з встановленням особливостей вияву впродовж кожного періоду й окреслено етапи становлення та розвитку аграрної реформи;

– науково-методичні підходи до обґрунтування доцільності використання стратегії технічної модернізації аграрного сектору, що передбачає стимулювання наукових досліджень з питань розробки, просування й освоєння техніко-технологічних інновацій у сільському господарстві. Він базується на таких положеннях: формування рівня енергозабезпеченості сільськогосподарського виробництва високопродуктивною технікою; освоєння нульової та мінімальної технологій екологічно ощадливого землеробства, що потребує оснащення посівними комплексами для універсального виду робіт, яке дасть змогу істотно знизити ресурсомісткість і енергоємність виробництва; технічне оснащення тваринництва, що має базуватися на двох аспектах: організація ефективного кормовиробництва (оновлення парку кормозаготівельної техніки) та створення умов для утримання і годівлі тварин (оновлення доїльних установок, будівництво нових молочних ферм з безприв'язним утриманням тварин); створення умов для інтенсивного розвитку фермерських та особистих селянських господарств із доступом до ефективних технологій виробництва і сучасної техніки; забезпечення умов для технічного

обслуговування, ремонту й зберігання сільськогосподарської техніки.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані та обґрунтовані в дисертаційній роботі наукові положення і практичні рекомендації є основою для вирішення прикладних проблем забезпечення новітньої парадигми розвитку аграрного сектору економіки України.

Основні теоретико-методологічні та організаційно-практичні розробки, викладені у дисертації, використано у діяльності державних інституцій, громадських об'єднань, суб'єктів господарювання й у навчальному процесі закладів вищої освіти, зокрема: методичні рекомендації щодо стимулювання розвитку малого аграрного підприємництва прийняті до впровадження Комітетом Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин (довідка № 04-11/16-210 від 01.11.2018 р.); пропозиції щодо вдосконалення напрямів трансформації, інтеграції й кооперування особистих селянських господарств у більш ефективні організаційно-правові структури використані Відділенням аграрної економіки і продовольства Національної академії аграрних наук України (довідка № 07-05/50 від 21.05.2018 р.); результати наукових досліджень щодо підвищення ефективності розвитку аграрного сектору регіону та нарощування виробництва сільськогосподарської продукції використані у діяльності Департаменту агропромислового розвитку Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 2-634/2 від 23.07.2018 р.); пропозиції щодо формування і реалізації стратегічних управлінських рішень стосовно розвитку фермерських господарств прийняті до використання Всеукраїнською громадською організацією «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» (довідка № 07-06 від 12.06.2019 р.); наукові розробки щодо формування механізму сприятливого інституційного середовища для розвитку малого бізнесу в аграрному секторі економіки впроваджені у практичну діяльність Громадської організації «Інноваційна кооперативна асоціація» (довідка № 13 від 14.06.2019 р.); методичні рекомендації щодо напрямів трансформації та шляхів кооперування особистих селянських господарств і визначення оптимального рівня концентрації виробництва використані у діяльності Кооперативного об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів «Файні газди» (довідка № 14/05 від 15.05.2019 р.); пропозиції щодо підвищення ефективності виробництва в аграрному секторі шляхом формування сучасного способу господарювання сільськогосподарських підприємств прийняті для використання у діяльності Тернопільської державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту кормів та сільського господарства Поділля Національної академії аграрних наук (довідка № 92 від 25.06.2018 р.); результати наукових досліджень і пропозиції щодо ефективного розвитку різних організаційно-правових форм господарювання в умовах багатокладності аграрного сектору взяті до впровадження у практичну діяльність Приватного підприємства «Орендне підприємство «Іванівське» (довідка № 26-04/19 від 10.04.2019 р.); теоретичні узагальнення з проблем підвищення ефективності функціонування аграрного сектору України впроваджені у навчальний процес Тернопільського національного економічного університету та використовуються при розробленні навчальних програм і методичного забезпечення та при

викладанні дисциплін: «Інституційне середовище оцінки землі та нерухомого майна», «Методологія оцінки землі та нерухомого майна», «Стратегія підприємства», «Управління інвестиціями», «Управління земельними ресурсами та об'єктами нерухомості», «Економіка інвестиційних проектів» (довідка № 126-25/2462 від 27.12.2018 р.). Теоретико-методологічні положення щодо розробки наукових основ аграрної політики, обґрунтування вибору її стратегій і тактик та можливостей аграрного сектору економіки щодо адаптації до сучасних викликів впроваджені у навчальний процес Київського кооперативного інституту бізнесу і права при викладанні дисциплін: «Економіка підприємства», «Організація виробництва», «Аналіз господарської діяльності» та «Стратегічний аналіз» (довідка № 369 від 21.06.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним науковим дослідженням, в якому викладено авторський підхід щодо комплексного обґрунтування новітньої парадигми розвитку вітчизняного аграрного сектору. Наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використано лише ідеї, положення і висновки, які є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та результати дисертаційної роботи доповідалися й отримали схвальну оцінку на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку економіки України» (м. Чортків, 2006 р.), «Стратегія ресурсозберігаючого використання аграрно-економічного потенціалу на основі активізації інноваційно-інвестиційної діяльності – об'єктивна передумова інтеграції країни в світове співтовариство» (м. Тернопіль, 2007 р.), «Стратегия и тактика развития производственно-хозяйственных систем» (м. Гомель, Білорусь, 2007 р., 2009 р.), «Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва» (м. Тернопіль, 2009 р.), «Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку України» (м. Сімферополь, 2009 р.), «Статистична оцінка соціально-економічного розвитку» (м. Хмельницький, 2012 р.), «Розвиток країн в умовах глобалізації: технологічні, економічні, соціальні та екологічні проблеми» (м. Тернопіль, 2012 р.), «Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки» (м. Тернопіль, 2013 р.), «Формування конкурентоспроможної економіки: теоретичні, методичні та практичні засади» (м. Тернопіль, 2013 р.), «Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України» (м. Тернопіль, 2013 р.), «Проблеми трансформаційних економік в умовах глобалізації» (м. Тернопіль, 2013 р.), «Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства» (м. Тернопіль, 2014 р.), «Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні» (м. Тернопіль, 2014 р., 2016 р.), «Прикладна економіка – від теорії до практики» (м. Тернопіль, 2015 р., 2016 р., 2017 р.), «Теоретичні та прикладні аспекти розвитку аграрного бізнесу України» (м. Тернопіль, 2015 р.), «Статистичне забезпечення управління сталим

розвитком економіки та соціальної сфери» (м. Чернігів, 2015 р.), «Аграрна наука та освіта Поділля» (м. Кам'янець-Подільський, 2017 р.), «Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень» (м. Львів, 2018 р.), «Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy» (м. Варшава, Польща, 2018 р.), «Цифрова економіка: тренди та перспективи» (м. Тернопіль, 2018 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено в 62 наукових публікаціях, у тому числі: одноосібній монографії, 1 публікації у колективній монографії, 28 статтях – у наукових фахових виданнях (з яких 4 статті – у виданнях, внесених до реєстру міжнародних наукометричних баз), 1 публікація – у науковому періодичному виданні іншої держави (Польща), 7 статтях – в інших наукових виданнях, 24 працях апробаційного характеру. Загальний обсяг наукових праць за темою дисертації становить 43,16 друк. арк., з них автору належить 42,00 друк. арк.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 483 сторінки, з яких 400 сторінок основного тексту. Дисертація містить 33 таблиці, 36 рисунків і 18 додатків на 34 сторінках. Список використаних джерел налічує 504 найменування та охоплює 48 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «**Теоретичні засади дослідження розвитку аграрного сектору економіки як основного гаранта продовольчого забезпечення населення України**» з'ясовано сутність аграрного сектору економіки; обґрунтовано об'єктивну необхідність його розвитку; узагальнено інституціональне середовище функціонування аграрного сектору і визначено організаційно-економічний механізм розвитку аграрного сектору.

У результаті дослідження акцентовано, що аграрний сектор займає особливе місце у структурі національної економіки України. Стан аграрного сектору значною мірою визначає національно-господарський потенціал, економічну та політичну ситуацію у країні. Обґрунтовано, що від його розвитку залежать матеріальний і соціальний стани населення, забезпечення його продовольством, постачання сировини у переробні галузі та забезпечення національної продовольчої безпеки країни, тому що рівень споживання кінцевого продукту галузі впливає на саме існування людини, її здоров'я і продуктивність праці. Виявлено, що ядро аграрного сектору формує сільське господарство, яке виробляє сільськогосподарську сировину для подальшої переробки та отримання продуктів харчування і є визначальним чинником забезпечення кінцевого споживання. Перебуваючи в органічному взаємозв'язку та взаємодії, сільське господарство базується на міжгалузевій виробничій кооперації, що пов'язує його з галузями, які виробляють засоби виробництва, здійснюють переробку і доводять продукти харчування до споживача. Встановлено, що сільськогосподарське виробництво виконує також

соціальну функцію, забезпечуючи зайнятість населення та створюючи передумови для підвищення рівня й якості життя на селі.

З огляду на це в роботі доведено, що аграрний сектор – це складна багатогалузева сукупність економічно взаємопов'язаних між собою виробничо-технологічним розподілом праці галузей сільського господарства, які спеціалізуються на виробництві сільськогосподарської продукції, її промисловій переробці, зберіганні та реалізації, яка також охоплює системи інформаційного й наукового забезпечення і характеризується глибокими відмінностями та специфікою окремих елементів, що потребує формування індивідуальної організаційно-економічної й техніко-технологічної політики стосовно всіх суб'єктів господарювання. Структуру аграрного сектору наведено на рис. 1.

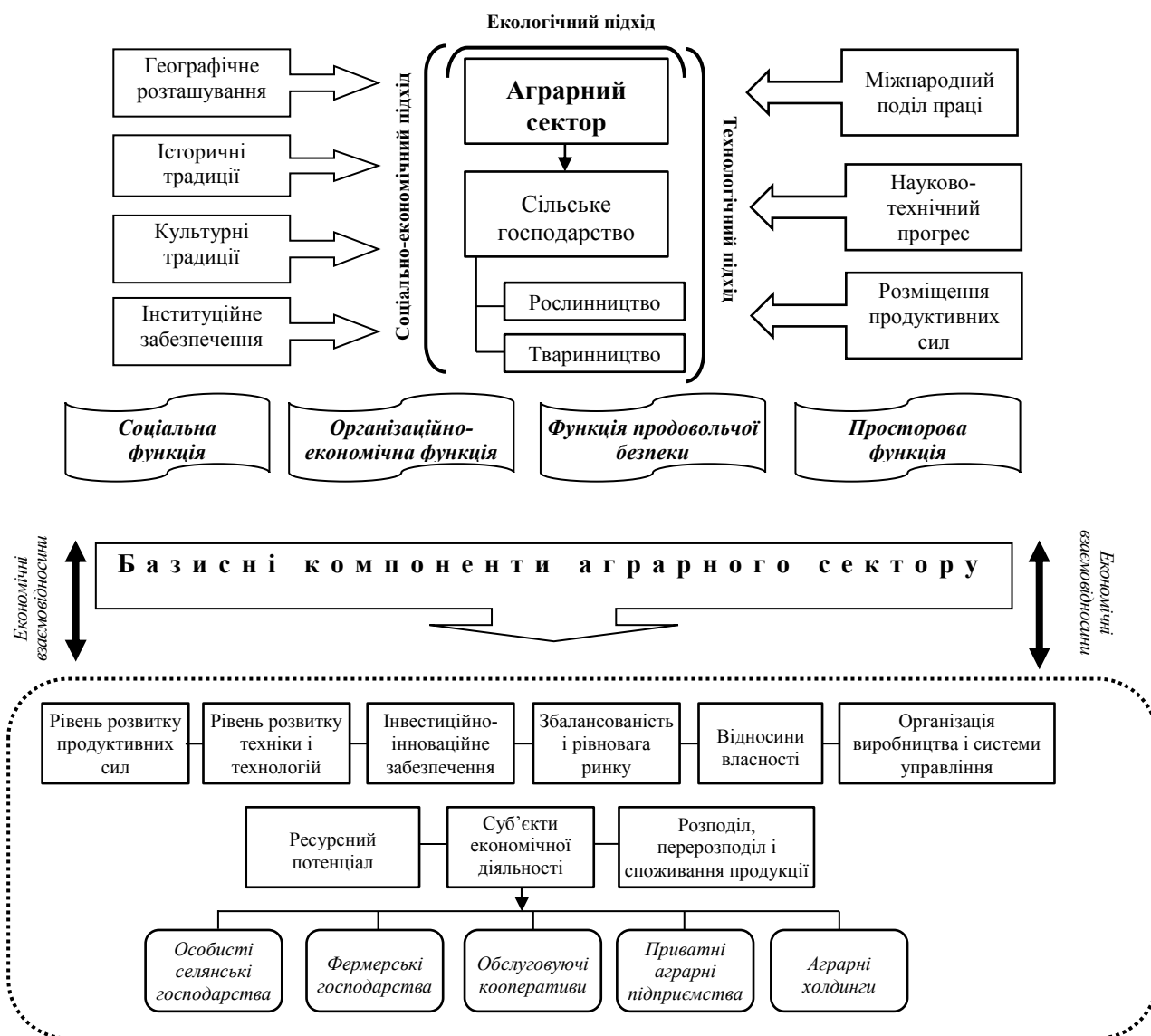

Рис. 1. Структура аграрного сектору

Аргументовано, що посилення світових глобалізаційних та інтеграційних процесів актуалізує питання вибору місця і ролі аграрного сектору в національній економіці. На основі цього твердження в дисертації обґрунтовано,

що аграрний сектор економіки України: слугує системоутворювальною складовою національної економіки; формує основи збереження суверенності й державності та національної (продовольчої) безпеки; є соціально-економічним підґрунтям для розвитку сільських територій; забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки.

Дослідження показали, що сучасна організаційно-економічна структура аграрного сектору з її багатоманітністю суб'єктів господарювання зовні схожа на сільськогосподарський устрій розвинених країн, але поки що вона не функціонує як злагоджена ефективна система, здатна забезпечувати раціональне виконання завдань і функцій зростання виробництва якісних продуктів харчування. При цьому нарощування обсягів виробництва та експорту сільськогосподарської продукції не слід розглядати як основну мету, а лише у контексті забезпечення соціально-економічного розвитку України.

Акцентовано, що специфічність інституціональних змін аграрного сектору в умовах постійних дисбалансів та тектонічних зрушень призводить до руйнування внутрішніх і зовнішніх ринків аграрної продукції та здійснює суттєвий вплив на розвиток вітчизняної економіки.

Розгляд теоретичних основ зміни структури аграрної економіки крізь призму економічних теорій дає підстави зробити висновок, що трансформація аграрної економіки в ринкову відбулася на фоні фундаментальних інституційних зрушень: виникнення різних форм власності й укладів, складної взаємодії старих і нових економічних інститутів, відродження господарських традицій та появи нових технологій і зміни традиційної ролі держави в сучасних процесах.

На основі критичного аналізу існуючих концепцій розвитку аграрного сектору встановлено, що ігнорування проблеми відносин між елементами аграрної економіки є причиною відсутності достатньої теоретико-методологічної бази реформування аграрного сектору та потребує посилення уваги до розгляду проблеми з позицій інституціональної теорії. Запровадження інституційних перетворень, що відбувалися й надалі відбуваються в Україні, вирішує лише окремі поточні завдання, тому це призвело до розбалансування сталого економічного механізму, значно погіршило соціально-економічний стан сільських територій та їхніх жителів і скомпрометувало окремі форми господарювання на селі й сільську працю загалом. З урахуванням цього в роботі визначено, що інституційні перетворення в аграрному секторі мають сприяти підвищенню ефективності виробництва на основі становлення ефективного власника, розвитку конкуренції та формування інфраструктури, адекватної сучасним умовам господарювання.

В дисертації наголошено, що головна мета інституційних перетворень в аграрному секторі економіки полягає у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва й забезпеченні продовольчої безпеки країни. Зміни відносин власності та подальша трансформація економічних відносин, господарського механізму і соціальної структури аграрного сектору економіки мають забезпечити умови для більш динамічного розвитку галузі в майбутньому. Реалізація цієї мети призведе до формування розвиненої ринкової

інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів агропродовольчого ринку та забезпечення підтримки прибутковості його учасників при еквівалентному обміні між сільським господарством і пов'язаними з ним галузями та всією національною економікою.

У процесі дослідження ідентифіковано основні інституційні форми організації сільськогосподарського виробництва, які утворилися в результаті трансформаційних процесів і кожна з яких наділена певними специфічними властивостями й ознаками: великі інтегровані аграрні формування; сільськогосподарські підприємства; особисті селянські господарства; фермерські господарства.

Доведено, що організаційно-економічний механізм аграрного сектору є базовою частиною механізму господарювання та його сутністю, в якій знаходять конкретний вираз об'єктивні ринкові закони, що діють на виробничу систему сільського господарства на фоні регулюючих впливів, які задаються аграрною політикою держави з урахуванням ризикових умов середовища функціонування суб'єктів господарювання. З огляду на це в роботі визначено, що організаційно-економічний механізм господарювання і розвитку аграрного сектору – це сукупність методів економічного й організаційного впливу на всіх учасників виробництва сільськогосподарської продукції, переробки, транспортування та реалізації на ринку з метою мотивації їхньої соціальної, виробничої, інвестиційної й інноваційної діяльності для підвищення конкурентоспроможності та рівня вітчизняного виробництва, достатнього для забезпечення продовольчої незалежності країни, а також економічної й фізичної доступності агропродовольчої продукції ринку. Аргументовано, що розвиток організаційно-економічного механізму функціонування системи управління аграрним сектором відбувається під впливом виконуваних функцій основними сільськогосподарськими виробниками продукції та розглядається з точки зору ефективності й конкурентоспроможності.

На основі цього виділено такі характерні інструменти організаційно-економічного механізму розвитку аграрного сектору: організаційні, економічні, кадрові, маркетингові, виробничі та інноваційні складові, державне і нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів господарювання. Зазначено, що організаційно-економічний механізм аграрного сектору з поділом його на окремі підгалузі має чітко виражену специфіку, зумовлену насамперед особливостями виробництва. Особливо виокремлено масовість споживання та високу соціальну значущість продукції, високий ступінь державного регулювання, що здійснюється через виробничі й тарифні квоти, імпорتنі мита, санітарні та фітосанітарні заходи, дотації й субсидії виробникам.

У другому розділі **«Теоретико-методологічні аспекти формування парадигми розвитку аграрного сектору економіки»** розроблено концептуальні передумови формування новітньої парадигми розвитку аграрного сектору; обґрунтовано методологічні засади дослідження розвитку аграрного сектору України; визначено концептуально-методологічні домінанти розвитку державної аграрної політики; досліджено нормативно-правове забезпечення трансформаційних процесів становлення сучасного аграрного

сектору України.

На основі критичного аналізу існуючих концепцій розвитку економіки встановлено, що парадигма є основною концептуальною моделлю постановки проблем та пошуку методів їх вирішення у науці. За допомогою парадигм наука визначає пріоритети розвитку галузевих управлінських систем, методи досліджень та критерії оцінювання для відбору й адаптації нових ідей і підходів. Тобто, парадигма здатна забезпечити дію об'єктивних законів розвитку суспільства й досягти оптимальних економічних результатів. З'ясовано, що парадигма розвитку в національній економіці є певною системою концепцій, методологій, методів і наукових положень, яка має форму моделі постановки та вирішення проблем в економіці країни, прийнятої у конкретній соціально-економічній системі в сучасних умовах. Схему взаємозв'язку впливу підходів на парадигму розвитку аграрного сектору України подано на рис. 2.

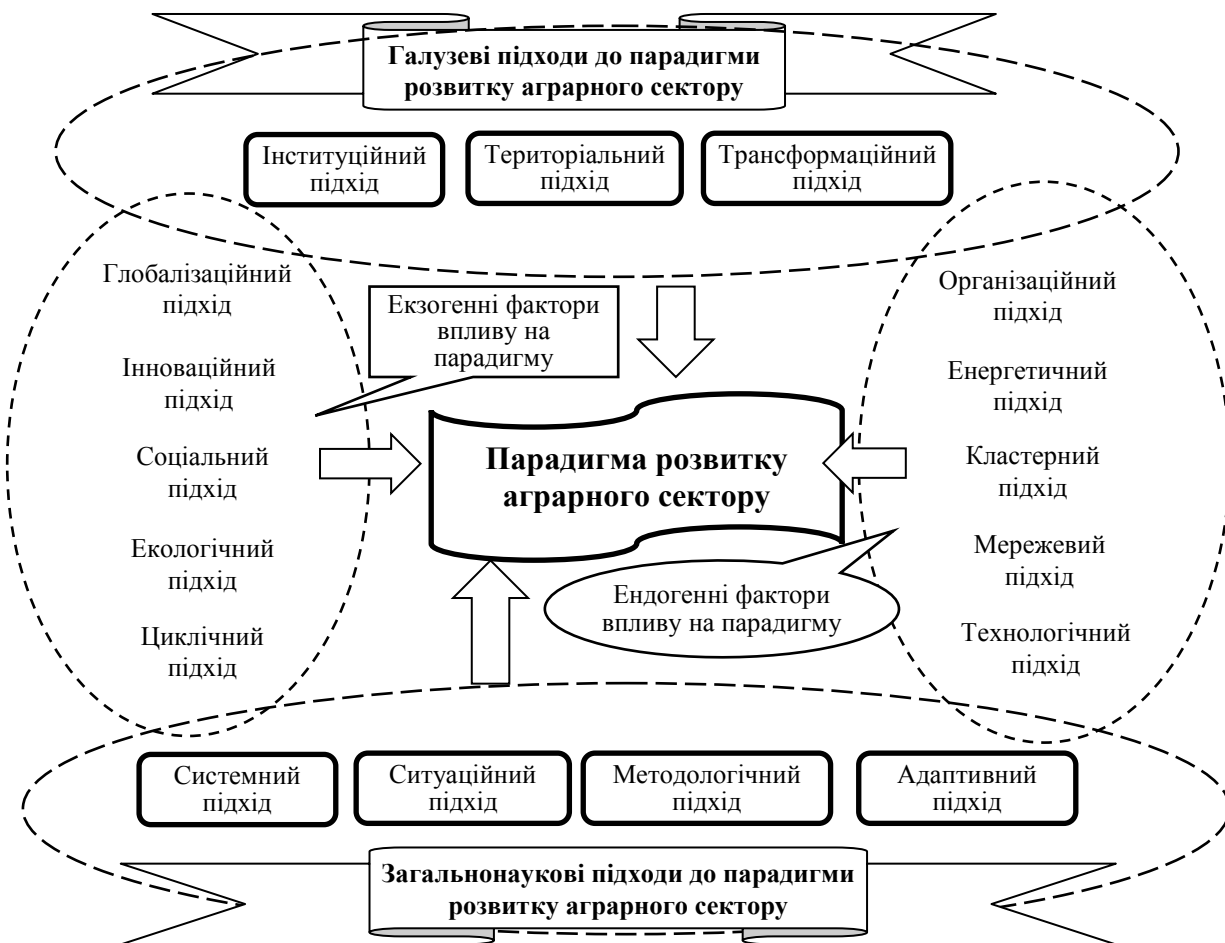

Рис. 2. Взаємозв'язок впливу підходів на парадигму розвитку аграрного сектору України

У дисертації з'ясовано, що формування концептуальних засад новітньої парадигми розвитку аграрного сектору може здійснюватися за більш ефективним сценарієм у рамках визначення меж між економічним зростанням галузі як домінантою національної економічної парадигми «людина – ресурси – технології – природне середовище» і новою парадигмою, за якою у центрі уваги

перебуває екологічна складова. Остання також передбачає пріоритетне вирішення проблем ощадного використання природних сільськогосподарських ресурсів на рівні розвитку держави, що забезпечить продовольчу безпеку при відновленні ефективного функціонування екосистем. Ця парадигма сформована в контексті загальносвітових тенденцій. В умовах глобалізації та відкритості національних економік загострюється конкурентна боротьба за ринки збуту, підвищуються вимоги до якості продукції з боку споживача й економічні спільноти змушені вдаватися до квотування виробництва окремих видів продукції та скорочувати площі оброблюваних земель. Хоча державні субсидії й дотації сільськогосподарського виробництва у багатьох країнах залишаються доволі істотними і значно перевищують загальноукраїнські показники, вони мають тенденцію до скорочення. У цих умовах актуалізується пошук додаткових джерел розвитку сільських територій. При цьому пріоритет необхідно надавати не галузевому, а територіально-галузевому підходу, при якому розвиток аграрного бізнесу буде ідентифікуватися з розвитком території сільських районів загалом шляхом використання всіх наявних ресурсів. Обґрунтовано, що саме такий підхід доцільно взяти за основу формування нової парадигми розвитку аграрного сектору та сільських територій. Це пов'язано з тим, що в новій парадигмі сільське господарство також має відігравати провідну роль, оскільки його функціонування дає змогу поєднувати соціально-економічний прогрес з навколишнім середовищем і культурними ландшафтами. У новій парадигмі розвитку аграрного сектору, відповідно до принципу ієрархії, на вищому рівні формується нова «агропродовольча парадигма», яка має комплексний та територіальний характер і прийшла на зміну «агропромисловій парадигмі», що тривалий час домінувала в межах старої парадигми модернізації сільського господарства. Стратегічна мета сільського розвитку в межах нової парадигми полягає у забезпеченні якісного прориву в підвищенні рівня життя сільського населення та сталого розвитку сільських територій на основі поліфункціональності аграрного сектору, багатопрофільності сільської економіки, багатокладності аграрного виробництва і збереження органічного способу життя населення.

Аргументовано, що предметом дослідження функціонування аграрного сектору є система процесів виробництва й взаємовпливу об'єкта дослідження та чинників зовнішнього середовища, ієрархічно вибудованих за рівнями глобального, національного, регіонального і галузевого просторів.

Констатовано, що періодичне вдосконалення методології дослідження розвитку аграрного сектору зумовлює виникнення нових змін, які відображаються на різних рівнях управління галуззю. Ці зміни у сфері методології приводять до появи нових термінологічних конструкцій і методичних варіантів визначення ефективності потенціалу та ресурсів, які використовуються у різних об'єктах, суб'єктах і процесах. При всіх нових змінах головне завдання полягає в органічній побудові принципів діяльності аграрного сектору та формуванні повноцінної системи управління ним, що супроводжується об'єднаними структурними елементами й ефективними технологіями функціонування.

Проведене дослідження дало змогу визначити аграрну політику як впорядковану діяльність держави та санкціонованих нею суспільно-правових інститутів з формування економічних, соціальних, правових і культурних умов життя сільського населення. При цьому зроблено акцент, що фундаментальне значення має об'єктивна відповідність політичних установок та рішень закономірностям розвитку матеріального виробництва, серед яких вирішальне значення має реалізація особистого інтересу виробника. Тому сутність і наукова обґрунтованість аграрної політики об'єктивно визначаються її спрямованістю на ціннісні орієнтири, цивільні права й інтереси виробників аграрної продукції. Відповідно до цього аграрна політика призначена відображати інтереси суспільства та його соціальних груп, спрямовується на зміцнення національної економіки і виконує важливі соціально-політичні функції, необхідні для підтримки життєздатності та конкурентоспроможності держави. Це зумовлено тим, що аграрна політика, з одного боку, тісно взаємодіє з іншими видами політик, серед яких: економічна, правова, соціальна, екологічна й зовнішньоторговельна, а з іншого – є частиною економічної політики держави.

Наголошено, що сучасна нова національна аграрна політика має набути комплексного характеру та спиратися на цілком достатнє й прозоре фінансування, а також на повноцінну і стабільну законодавчу базу. При цьому динамічний розвиток аграрного сектору потребує формування тісного взаємозв'язку державної соціально-економічної та аграрної політик, як її найважливішої складової, оскільки перша створює умови для розвитку аграрної сфери, а друга, відповідно, забезпечує досягнення головних макроекономічних показників розвитку країни, у тому числі забезпечення її продовольчої незалежності й підвищення доходів сільськогосподарських товаровиробників. Тільки за такої умови раціональне використання потужного аграрного потенціалу практично може усунути проблеми щодо забезпечення населення вітчизняними екологічно чистими продуктами харчування, матиме великий позитивний вплив на прибутковість сільського господарства, рівень життя сільських жителів і економіку країни та покращить її економічне і геополітичне становище у світі. Для цього необхідно, щоб пріоритет сільського господарства з боку держави став загальною стратегією його розвитку, який мав би переважно випереджальний, а не наздоганяльний тип незалежно від наявності багатьох внутрішніх, зовнішніх, економічних та політичних ризиків і загроз.

У третьому розділі «**Тенденції і чинники функціонування аграрного сектору України**» досліджено стан трансформаційних процесів в аграрному секторі; здійснено аналіз економічної ефективності діяльності організаційно-правових структур в аграрному секторі економіки; проведено оцінювання продовольчої безпеки як індикатора ефективності аграрного сектору економіки та проаналізовано експортний потенціал аграрного сектору України.

У процесі дослідження виявлено основні тенденції функціонування аграрного сектору економіки, що супроводжуються інституційною трансформацією господарських відносин, у результаті яких утворились нові форми суб'єктів у сільському господарстві, підвищилась ефективність

виробництва, зріс технологічний рівень і збільшилися експортні обсяги.

Комплексне вивчення головних трендів функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектору дало змогу зробити висновок про його провідну роль у формуванні кількісних показників національної економіки. Так, на початок 2018 р. виробництвом сільськогосподарської продукції в Україні займалося 46,2 тис. аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання (фермерські господарства, господарські товариства, державні підприємства, приватні підприємства, виробничі кооперативи) та 4,7 млн. домогосподарств.

Поряд з інституційними змінами господарського укладу в сільському господарстві відбулась трансформація власності земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, 42,7 млн. га українських сільськогосподарських угідь розподілено так: 20,7 млн. га (48,5%) належить сільськогосподарським підприємствам, 15,7 млн. га (36,8%) – громадянам, 6,3 млн. га (14,7%) – підприємствам інших форм господарювання. Фермерські господарства (32,3 тис.) володіють 4,3 млн. га сільськогосподарських угідь, що становить 10,2% від загальної площі цих угідь.

Встановлено значну диференціацію сільськогосподарських підприємств за розміром землеволодіння, що пояснюється різним укладом, формами власності й спеціалізацією. Найбільш чисельною (22913 підприємств, або 54,5% усіх сільськогосподарських підприємств, що володіють землею) є група підприємств із площею сільськогосподарських угідь до 50 га, на яку припадає лише 2,8% усіх угідь, а у 302 найбільших підприємств (0,7% від загальної кількості) зосереджено 23,6% усіх угідь. Фермерські господарства – це найбільш чисельна група виробників серед сільськогосподарських підприємств, частка яких становить 71%. На регіональному рівні вони стали вагомим виробником окремих видів сільськогосподарської продукції, взяли на себе вирішення певних соціально-інфраструктурних проблем сільської місцевості та частково вирішують проблему зайнятості сільського населення. Важливою проблемою ефективного функціонування вітчизняних фермерських господарств залишається їхня невелика земельна площа. Понад 66% фермерських господарств в Україні володіють земельними наділами до 50 га, і лише 20% господарств мають площу більше 100 га.

З'ясовано, що в аграрному секторі економіки країни сформувалась доволі складна організаційна структура аграрного виробництва, представлена різними організаційно-правовими формами господарювання, серед яких домінуючою за кількістю є фермерські господарства (70%), але їхня питома вага у загальному землекористуванні становить лише 13%.

На основі дослідження визначено, що сучасний аграрний бізнес в Україні стає дедалі більш вузькоспеціалізованим та диференційованим за розмірами. Сформована спеціалізація аграрного виробництва з урахуванням ринкової кон'юнктури у своїй більшості зорієнтована на отримання високих прибутків і не враховує наявних ресурсів та існуючих потенційних можливостей галузі. Основна частина тваринницької продукції, зокрема м'ясо-молочної, овочівництва й плодово-ягідної продукції, яка традиційно є високозатратною та

економічно не вигідною, виробляється господарствами населення і дрібними фермерськими господарствами. Крім цього, значна частина земель сільськогосподарського призначення не використовується для виробництва продуктів харчування, а задіяна для вирощування культур, які створюють значний антропогенний вплив на якість земельних ресурсів.

Визначено основні загрози продовольчої безпеки країни: 1) незадовільне споживання продуктів харчування населенням; 2) незбалансоване споживання продуктів харчування, особливо продуктів тваринного походження в енергетичному раціоні населення; 3) великі витрати на продукти харчування та низька купівельна спроможність населення; 4) значна диференціація у структурі споживання окремих продуктів за різними соціальними групами; 5) висока імпортозалежність внутрішнього ринку за окремими продуктами харчування; 6) збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції, що впливає на рівень цін на внутрішньому ринку; 7) невідповідність вітчизняних продуктів харчування міжнародним вимогам та стандартам; 8) низький рівень якості українських харчових продуктів та відсутність належного контролю за їхньою безпечністю.

Доведено неоптимальність та нестабільність структури харчування, оскільки основну частину калорій (71%) українці отримують із продуктів рослинного походження при встановленому критерії не більше, ніж 45%.

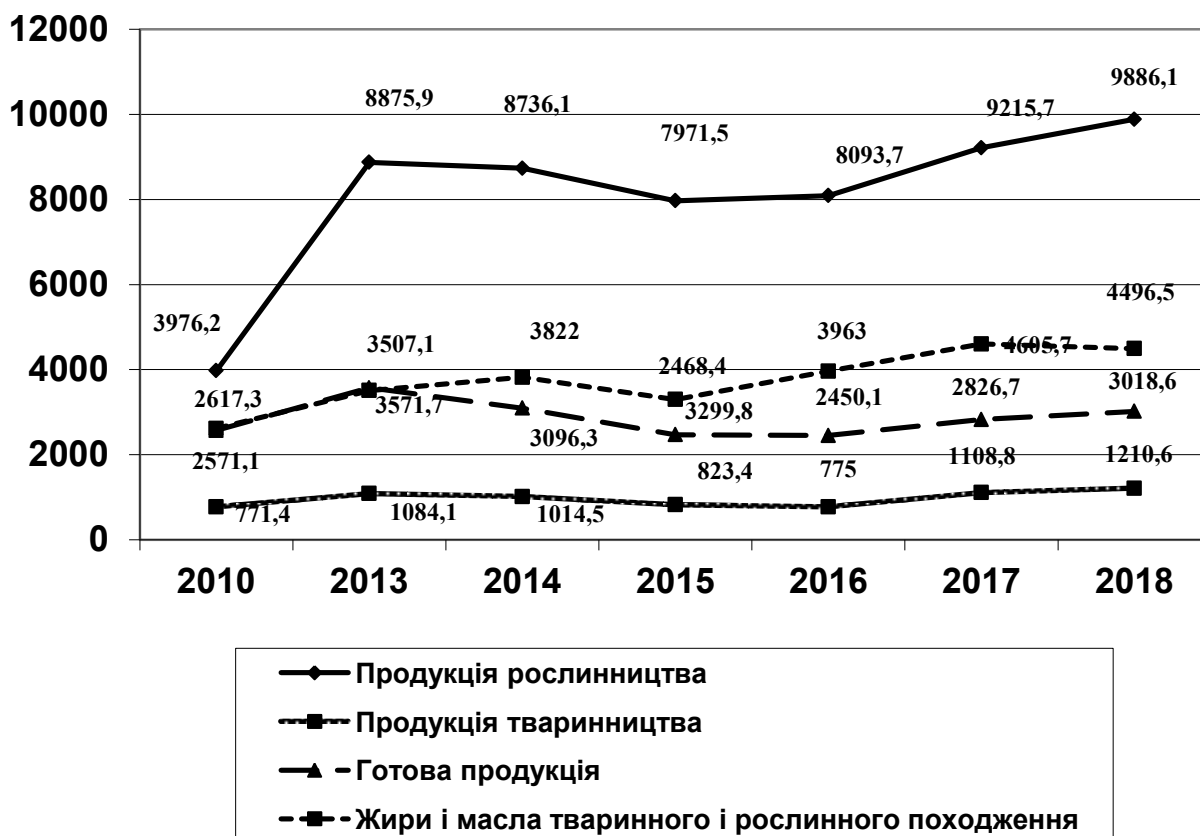

Рис. 3. Товарна структура експорту аграрного сектору України у 2010-2018 рр.*

* складено за даними Державної служби статистики України.

З'ясовано, що український аграрний сектор володіє сукупністю

унікальних виробничих та ресурсних можливостей і характеризується величезним потенціалом виробництва. Це значно перевищує потреби внутрішнього ринку, здатного не тільки забезпечити продовольчу незалежність України та зростання доходів агровиробників, а й ефективно інтегруватися у світовий економічний простір і створити мультиплікативний ефект у розвитку інших галузей національної економіки.

Аналіз товарної структури аграрного експорту свідчить про доволі обмежений її асортимент. Перші п'ять позицій вітчизняного експорту сільськогосподарської продукції належать соняшниковій олії, кукурудзі, пшениці, ячменю та сої, що становить 67,0% усього експорту АПК. Сучасна модель розвитку аграрного сектору, орієнтована на збільшення виробництва сільськогосподарської продукції й нарощування сировинного експорту, потребує серйозних структурних змін, оскільки ринок сировинних товарів залишається малопрогнозованим і значною мірою залежить від глобальних кон'юнктурних коливань (рис. 3).

Приріст українського експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції забезпечується переважно за рахунок збільшення питомої ваги сировини і продуктів первинної переробки.

У роботі встановлено, що основними експортерами аграрної продукції в нинішніх умовах є великі сільськогосподарські підприємства, в яких сформовано відповідне інфраструктурне середовище для здійснення зовнішньоекономічної діяльності й акумульовано всі чинники виробництва.

У четвертому розділі «**Формування концептуальних засад розвитку новітньої парадигми аграрного сектору**» запропоновано організаційний підхід щодо формування парадигми розвитку аграрного сектору економіки; обґрунтовано напрями формування та реалізації стратегії аграрного сектору України в контексті новітньої парадигми; окреслено стратегічні орієнтири розвитку екологізації як важливої складової новітньої парадигми розвитку аграрного виробництва.

У роботі доведено, що розвиток аграрного сектору України може здійснюватися за умови розвитку трьох підсистем (економічної, соціальної й природоохоронної) в їхньому взаємозв'язку. Однак при цьому визначальна роль належить економічній складовій, яка у системі такого взаємозв'язку є домінантою. Соціальна сфера належить до екзистенційних громадських цілей, невіддільних від людини і створюваного нею господарського укладу. Природоохоронна (екологічна) складова забезпечує раціональне використання наявних природних ресурсів, їхнє збереження та підтримання існуючої екосистеми. При розвитку всіх підсистем у взаємозв'язку слід очікувати не тільки покращення показників кожної зі складових, а й здійснення їхнього впливу на зміну показників, які є результатами взаємодії таких систем: соціально-економічного розвитку аграрної сфери, економіко-екологічних і соціально-екологічних (рис. 4).

У дисертації акцентовано, що стратегія розвитку аграрного сектору передбачає процеси якісних змін, в яких експлуатація природних ресурсів, напрямки інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку, орієнтація

розвитку особистості й інституційні зміни перебувають у взаємозалежності та взаємодоповнюваності (інтегрованості) одні з одними і служать для зміцнення потенціалу задоволення людських потреб у необхідній агропродовольчій продукції.

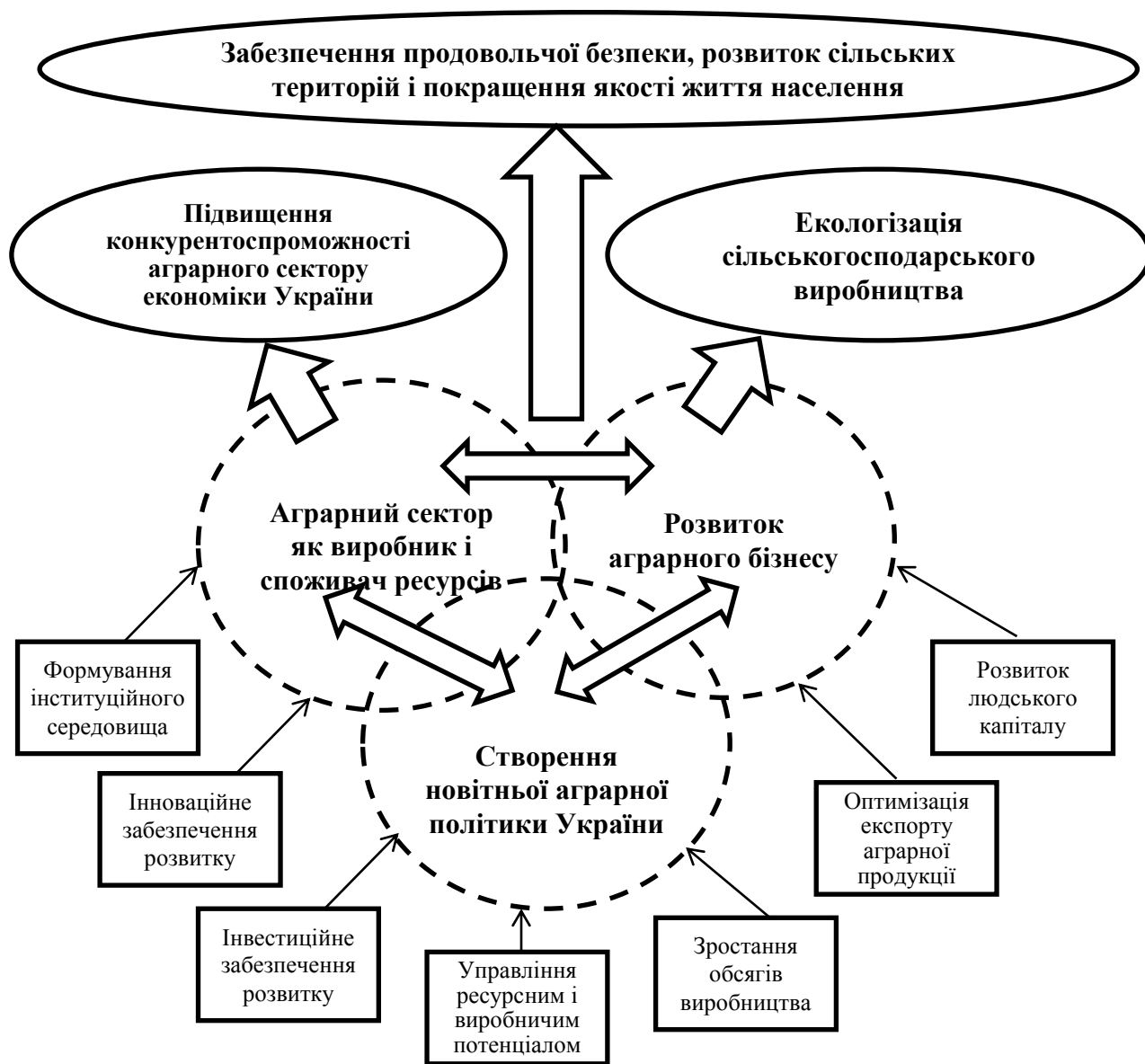

Рис. 4. Складові формування новітньої парадигми аграрного сектору України

Аргументовано, що одним зі стратегічних напрямків реалізації перетворень в аграрному секторі є розвиток сільськогосподарського підприємництва в напрямку екологізації землекористування, виробництва якісного екологічно чистого продовольства і розвитку вітчизняного ринку екологічної продукції. З цією метою розроблено комплексну стратегію екологізації аграрного сектору, зорієнтовану на підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, які прийняли рішення про перехід до використання екологічних принципів господарювання, що приведе до формування ринку вітчизняної екологічно якісної продукції та створить

оптимальні умови для відтворення і раціонального використання земельних ресурсів на основі адаптивного підходу до землекористування і застосування адаптивно-ландшафтних систем землеробства.

Наголошено, що питання розробки стратегії екологізації сільського господарства має базуватися на організаційно-економічному, ресурсному, соціальному й екологічному потенціалах національної економіки. З метою визначення основних орієнтирів стратегічного розвитку аграрного сектору в напрямку екологізації потрібно сформувати систему новітніх організаційно-виробничих відносин у землекористуванні, що базуватимуться на відтворенні та раціональному використанні земельних ресурсів, а також на формуванні системи управління такими відносинами. Крім цього, виявлено можливості й загрози екологізації аграрного сектору. До можливостей належать: 1) інвестиції, орієнтовані на ресурсоощадження; 2) державна підтримка виробників, які мають екологічну спрямованість; 3) підвищення дії заходів еколого-економічної політики; 4) розвиток природоохоронного інвестування; 5) вдосконалення інструментів економічного стимулювання природоохоронних заходів. До загроз впровадження принципів екологізації аграрного сектору зараховано: 1) зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні чинники; 2) особливості, традиції й менталітет селян; 3) природно-ресурсні та кліматичні особливості, що визначають специфіку національних і регіональних систем ведення аграрного бізнесу; 4) недостатність екологічної свідомості, мотивації, соціальної відповідальності та екологічної культури.

У п'ятому розділі «**Напрями реалізації новітньої парадигми розвитку аграрного сектору**» розроблено пропозиції щодо формування інституційних орієнтирів модернізації аграрного сектору на основі новітньої парадигми; обґрунтовано інституційні засади вдосконалення системи фіскально-податкового регулювання діяльності суб'єктів аграрного бізнесу; змодельовано вектори прогнозування розвитку аграрного сектору України.

У роботі запропоновано концепцію розвитку аграрного сектору України у контексті економічної та продовольчої безпеки країни, яка полягає в тому, що аграрна галузь є центральним елементом еколого-економічної й організаційно-технологічної системи і важливою умовою соціальної стабільності у суспільстві. Це передбачає перетворення аграрного сектору на вектор територіально-галузевого розвитку країни. Досягнення цієї мети пов'язане із забезпеченням економічної ефективності реалізації потенціалу аграрної сфери, зростанням інноваційності аграрного виробництва, забезпеченням функціонування соціального середовища сільських територій, збалансуванням продовольчого ринку, диверсифікацією ринків збуту експорту та ін., що потребує вдосконалення всіх складових стратегії розвитку аграрного сектору. Уточнено, що це стосується передусім створення сприятливих умов для реалізації ефективної фінансової політики в аграрному секторі країни й удосконалення системи державної підтримки аграрного сектору.

В дисертації обґрунтовано, що важливим напрямом реалізації парадигми розвитку аграрного сектору є цифровізація сільського господарства. Впровадження цифрових технологій дозволить значно збільшити продуктивність

праці в сільському господарстві, що призведе до зростання врожайності і підвищення рентабельності виробництва. Сильними сторонами цього процесу є: підвищення науково-дослідного потенціалу в сфері цифровізації аграрного бізнесу і висока точність цифрових технологій. Акцентовано на основних напрямках інноваційного розвитку цифровізації: цифрова база для систем підтримки рішень у аграрному бізнесі – оцифровка карт, баз даних; аналітика і Big Data; цифровізація виробництва (розумна техніка та роботизація – сільськогосподарське обладнання з аналітикою, супутники і дрони, системи зрошення і “розумні” теплиці); цифровізація продажів (відстеження продукції від “фермера до столу” на основі технології блокчейн, електронні біржі для реалізації сільськогосподарської продукції). Це дасть можливість: 1) підвищити конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції за рахунок впровадження цифрових технологій; 2) вирішити проблеми продовольчої безпеки; 3) освоїти нові сегменти на світовому продовольчому ринку.

У роботі доведено, що побудову новітньої парадигми розвитку аграрного сектору доцільно здійснювати на засадах стратегії розумної спеціалізації (smart specialisation strategy) як ефективного інструменту прискорення інноваційного розвитку, структурно-технологічної модернізації та підвищення конкурентоспроможності аграрного бізнесу регіонів України. Концепція «сма́рт-спеціаліза́ції» передбачає особливий підхід до формування кластерів, що підкреслює необхідність вибору на регіональному рівні таких сфер, які здатні здійснити найбільший внесок в економічний розвиток за допомогою підтримки інноваційних досліджень і розробок. З’ясовано, що сма́рт-спеціаліза́ція розвиває політику диверсифікації та кластеризації аграрної економіки, тому що базується на природній та галузевій спеціалізації; концепція «сма́рт-спеціаліза́ції» сприяє розвитку екологічних інноваційних інклюзій в галузевому та регіональному економічному поступі; сма́рт-спеціаліза́ція аграрного бізнесу не викликає асиметричності розвитку сільських територій, оскільки через природну унікальність реалізується можливість перебувати у кращому бізнес-становищі.

Студіювання зарубіжного досвіду дозволило виявити спільні риси в механізмах фіскальних заходів, які характерні для більшості країн, що дало змогу визначити орієнтири вдосконалення податкової системи, як важливого чинника, що перешкоджає стабілізації сільськогосподарського виробництва. Податкова політика у сільському господарстві у значній мірі спрямована на виконання фіскальної функції і в меншій мірі стимулюючої. Зроблено висновок щодо необхідності реформування сучасної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників у напрямку збалансування суспільних інтересів, забезпечення рівних конкурентних умов суб’єктів господарювання, усунення диспропорцій у розвитку аграрного сектору, надання пріоритетів малому та середньому аграрному бізнесу.

Запропоновано з метою стабілізації податкової політики та прогнозованості системи оподаткування для крупних сільськогосподарських підприємств та інтегрованих формувань, для яких перехід на пільгове оподаткування є способом мінімізації (уникнення) оподаткування, запровадити

загальну систему оподаткування, що передбачатиме сплату податку на прибуток. Крім цього, для сільськогосподарських підприємств тваринницького напрямку діяльності (птахофабрик, звіроферм, відгодівельних, рибних господарств), тепличних комбінатів, інших нетипових сільськогосподарських підприємств, земля для яких є лише територіально-просторовим базисом для розміщення виробничих потужностей, основою прямого оподаткування має стати прибуток. Тому основним видом оподаткування у вітчизняному аграрному секторі має стати прибуткове, а земельне лише доповнюватиме його та виконуватиме функцію вирівнювання умов господарювання. Це забезпечить збалансування інтересів держави та суб'єктів підприємницької діяльності і сприятиме наповнюваності бюджету.

Проведена кластеризація регіональної диференціації областей України за виробництвом сільськогосподарської продукції у розрахунку з 1 га сільськогосподарських угідь із використанням програмного пакета «STATISTICA 10» сформувала 4 основних групи областей, які суттєво відрізняються за рівнем економічних показників, що впливають на розвиток аграрного виробництва. Результати проведеного аналізу показують, що стан розвитку аграрного виробництва є найкращим у першому кластері (Київська область), що характеризується найвищим показником вартості сільськогосподарської продукції з одиниці сільськогосподарських угідь, найбільшим значенням інвестиційного залучення ресурсів та найменшим показником використання трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві. Найбільш критичне становище у другому кластері (Донецька, Луганська, Запорізька, Одеська і Миколаївська області), де всі досліджувані показники найнижчі порівняно з іншими регіонами країни. Третій кластер (Херсонська, Харківська, Дніпропетровська, Чернігівська, Кіровоградська, Сумська, Волинська, Житомирська, Рівненська, Львівська, Полтавська, Хмельницька, Тернопільська, Вінницька та Черкаська області) об'єднав 15 областей, які становлять однорідну групу з порівняно однаковими характеристиками. До четвертого кластера (Закарпатська, Чернівецька й Івано-Франківська області) увійшли області з високою вартістю сільськогосподарської продукції та високим рівнем залучення трудових ресурсів у галузь, але низьким рівнем залучення інвестицій. На основі отриманих результатів охарактеризовано кожен із досліджуваних кластерів, співставлено їх між собою і визначено відмінності порівняно з усією генеральною сукупністю. Такий підхід до дослідження аграрного сектору економіки доцільно застосовувати у контексті подальшого реформування галузі та враховувати при розробленні стратегій і державних регіональних програм розвитку й підтримки аграрного виробництва.

На основі економетричних рівнянь для кожного кластера складено прогноз на п'ятирічний період (2019–2023 рр.). Для цього розроблено три сценарії розвитку аграрного виробництва у кластерах (в однорідних групах регіонів): песимістичний, реалістичний і оптимістичний. Песимістичний прогноз передбачав, що приріст інвестицій у кожному кластері залишиться на рівні попередніх років, реалістичний – щорічне зростання на 20% та оптимістичний – зростання на 40% (табл. 1).

Доведено залежність виробництва аграрної продукції від рівня залучених інвестицій у галузь. Результати кластерного аналізу засвідчують, що справдження песимістичного прогнозу, якщо залучення інвестицій у галузь залишиться на рівні середнього показника за попередні роки, призведе до зменшення виробництва аграрної продукції в країні. Зростання залучення інвестицій на 20% (реалістичний прогноз) забезпечить 1,86% збільшення виробництва продукції.

Таблиця 1

**Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні
за різними сценаріями розвитку**

(млн. грн.)

Кластер	Прогноз	Прогнозне виробництво сільськогосподарської продукції					Зростання, %	Середньорічний темп приросту, %
		2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.		
1	песимістичний	16851,5	16842,6	16833,8	16824,9	16816,1	0,998	-0,05
	реалістичний	17494,4	18152,2	18834,8	19543,0	20277,9	1,159	3,76
	оптимістичний	18080,8	19389,6	20793,1	22298,3	23912,4	1,323	7,24
2	песимістичний	41596,0	41866,5	42639,0	42413,0	42689,0	1,026	0,65
	реалістичний	42345,0	43388,0	44457,0	45552,0	46674,0	1,102	2,46
	оптимістичний	43012,5	44766,5	46592,0	48492,0	50469,5	1,173	4,08
3	песимістичний	186705,0	179164,5	171930,0	164986,5	158325,0	0,848	-4,04
	реалістичний	197632,5	200752,5	203920,5	207139,5	210409,5	1,065	1,58
	оптимістичний	207705,0	221736,0	236715,0	252705,0	269776,5	1,299	6,76
4	песимістичний	13737,9	13239,0	12758,1	12294,9	11848,5	0,862	-3,63
	реалістичний	14472,6	14693,4	14917,5	15144,9	15375,6	1,062	1,52
	оптимістичний	15133,8	16066,2	17055,9	18106,8	19222,5	1,270	6,16
Разом	песимістичний	258890,4	251112,6	244160,9	236519,3	229678,6	0,887	-2,95
	реалістичний	271944,5	276986,1	282129,8	287379,4	292737,0	1,077	1,86
	оптимістичний	283932,1	301958,3	321156,0	341602,1	363380,9	1,280	6,36

Констатовано, що застосування оптимізаційного моделювання зі сценарним підходом надасть змогу отримати значну кількість науково обґрунтованих варіантів перспективного розвитку галузі, в результаті чого на основі організаційних, економічних і технічних заходів можна прийняти раціональні й виважені управлінські рішення. Відповідно зіставлення прогнозованих обсягів виробництва сільськогосподарської продукції з внутрішніми потребами допоможе здійснити оцінювання обсягів експорту аграрної продукції на перспективу.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення важливої науково-практичної проблеми – обґрунтування

концептуально-теоретичних, методологічних та прагматичних засад новітньої парадигми розвитку аграрного сектору національної економіки. Це дало змогу сформулювати такі висновки теоретичного, методологічного та науково-практичного характеру.

1. Аграрний сектор – одна з пріоритетних галузей економіки країни, в якій процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання мають певні особливості, а дія економічних законів набуває специфічних форм. Стан аграрного сектору та його стратегічне значення у системі національної економіки зумовлюють необхідність активізації державного втручання з метою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції й забезпечення необхідних пропорцій його розвитку на основі освоєння інноваційних технологій. Визначено, що головним пріоритетом у розвитку аграрної галузі є забезпечення продовольчої безпеки населення як складової частини економічної безпеки, яку слід розуміти як сукупність соціально-економічних відносин, що виникають з приводу забезпечення населення продуктами харчування відповідно до встановлених нормативів за якісними та кількісними характеристиками на основі інноваційного розвитку економіки. Це дало змогу виокремити функції держави у сфері продовольчої безпеки, які мають зводитися до регулювання процесів продовольчого забезпечення, контролю за використанням ресурсів в аграрному секторі, підтримки й захисту економічних інтересів агровиробників, протидії тіньовій економіці, економічній злочинності та корупційним виявам і створення запасів продовольства у разі виникнення надзвичайних ситуацій.

2. Досягнута макроекономічна стабілізація у країні створює сприятливі умови для проведення необхідних інституційних перетворень в аграрному секторі економіки. Доведено, що на сьогодні саме їхня незавершеність є одним із найбільш вагомих чинників, які перешкоджають зростанню аграрного сектору. Подальший ефективний розвиток аграрного сектору економіки не може відбуватися без переформатування основних елементів інституційного середовища, яке слід розуміти як структурований комплекс взаємопов'язаних формальних і неформальних правил, що визначаються як система стимулів для підвищення ефективності взаємодії суб'єктів аграрної економіки і як набір певних заборон у діяльності економічних агентів, котрі створюють певні обмеження для реалізації їхніх цільових функцій відповідно до вимог закону та інтересів держави. З огляду на це акцентовано, що інституційні перетворення мають комплексно вирішуватись у чотирьох напрямках і сприяти утвердженню новітньої парадигми: 1) системна й докорінна зміна державно-правового регулювання відтворювальних процесів у сфері аграрних відносин; 2) створення сприятливого клімату для розвитку організаційних структур у сфері агробізнесу, що найбільш повно відповідають ринковим умовам господарювання і державним інтересам; 3) зміна умов та напрямів політики фінансування, кредитування, оподаткування, страхування й інформаційного консультування суб'єктів аграрного бізнесу; 4) формування сприятливого середовища для забезпечення комплексного розвитку сільських територій з метою покращення життєвого рівня населення.

3. Розкрито сутність організаційно-економічного механізму аграрного сектору економіки, який полягає у здатності системи управління на основі визначеної послідовності дій та з використанням сукупності організаційних, економічних і правових методів й інструментів здійснення цілеспрямованого впливу на функціонування суб'єктів аграрного бізнесу досягти оптимальних тактичних та стратегічних цілей, пропорцій виробництва і споживання продукції. Обґрунтовано, що ефективна організаційно-економічна модель управління розвитком аграрного сектору забезпечить збалансоване ведення сільськогосподарського виробництва й результативне функціонування, повністю адаптоване до ринкових умов.

4. Обґрунтовано, що у сучасних умовах існує необхідність заміни старої парадигми розвитку аграрного сектору на нову, яка передбачає зміну орієнтирів і перехід від державного патерналізму до саморозвитку з опорою на внутрішні ресурси та рівноправне партнерство держави, бізнесу й населення. У дисертації аргументовано, що формування концептуальних засад новітньої парадигми розвитку аграрного сектору має здійснюватися за ефективним сценарієм, у рамках визначення меж між економічним зростанням галузі як домінантою національної економічної парадигми «людина – ресурси – технології – природне середовище» та новою парадигмою, у центрі уваги якої знаходиться екологічна складова, тобто пріоритетним вважається вирішення проблем ощадного використання природних ресурсів.

5. Встановлено, що у процесі аграрних трансформацій в Україні склалася ситуація, яка дає змогу перейти на більш ефективний рівень формування аграрних відносин, спрямованих на сталий розвиток сільського господарства та сільських територій. В роботі вдосконалено методологію розвитку аграрного сектору, що зумовлює появу нових змін, які генерують нові термінологічні конструкції та методичні варіанти визначення ефективності потенціалу й ресурсів. При цьому основне завдання полягає в органічній побудові принципів розвитку діяльності аграрного сектору і формуванні повноцінної системи управління ним, що супроводжується об'єднаними структурними елементами та ефективними технологіями функціонування. Аргументовано необхідність аналізу сучасних науково-методологічних проблем, визначення нових підходів і поглядів на подальші зміни методологічних основ дослідження розвитку аграрного сектору економіки країни, що диктується сучасним рівнем розвитку аграрних відносин у країні, який формується у процесі взаємодії основних чинників сільськогосподарського виробництва (трудових ресурсів, земельних угідь, тварин та рослин, технічних засобів виробництва).

6. У дисертації з'ясовано, що аграрна політика є пріоритетним напрямком сучасної економічної політики держави, сутність якої визначається спрямованістю на ціннісні орієнтації й інтереси агровиробника. Доведено значущість аграрної політики в ефективності її реалізації та виконанні соціальних і економічних функцій держави, орієнтованих на збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції й підтримання загального рівня прибутковості в аграрному секторі, стимулювання платоспроможного попиту, антимонопольне регулювання пропорцій внутрішнього міжгалузевого обміну,

підвищення конкурентного потенціалу, сприяння розвитку ринкової інфраструктури, забезпечення агровиробників доступними кредитними ресурсами, стабільний соціально-економічний розвиток сільських територій, зростання рівня зайнятості сільського населення та підвищення рівня його життя і раціональне використання земельних ресурсів. Це дало змогу згенерувати необхідність розроблення й прийняття довгострокової доктрини збалансованого розвитку аграрного сектору з урахуванням глобальних мегатрендів, яка законодавчо закріпить основні стратегічні вектори розвитку аграрного сектору країни.

7. Вивчення передумов сучасного розвитку аграрного сектору економіки країни в історичному аспекті свідчить про те, що успіхи та невдачі вітчизняного аграрного підприємництва багато в чому були пов'язані з отриманою спадщиною аграрних відносин і переплетенням економічних та політичних чинників. Його становлення і розвиток умовно можна поділити на кілька етапів. Зокрема, у роботі виділено п'ять етапів розвитку аграрних відносин: перший етап – теоретичне обґрунтування та закладення підвалин широкомасштабної аграрної реформи, роздержавлення і приватизація земель колективної й державної форм власності (1990–1993 рр.); другий етап – паювання земель та проведення грошового оцінювання (1994–1996 рр.); третій етап – удосконалення орендних відносин і формування господарських структур ринкового типу (1997–1999 рр.); четвертий етап – зупинення спаду виробництва сільськогосподарської продукції та поступове його нарощування (1999–2000 рр.); п'ятий (сучасний) етап – формування нової державної політики, спрямованої на гарантування продовольчої безпеки, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва й розвиток сільських територій (з 2001 р. і до сьогодні). Це дало підстави констатувати, що в аграрному секторі економіки створено основні соціально-економічні передумови для формування та розвитку високоефективного аграрного сектору економіки, здатного забезпечити продовольчу безпеку країни, збільшити доходи працівників аграрної сфери і забезпечити збереження та відтворення ресурсів.

8. Проведений аналіз показав, що в результаті ринкової трансформації відносин власності в аграрному секторі економіки сформовано нову систему економічних взаємовідносин і побудовано складну організаційну структуру аграрних товаровиробників. Проведені реформи в аграрній сфері дали змогу наростити обсяги виробництва й експорту сільськогосподарської продукції та сприяли вирішенню поточних проблем у системі відносин власності, форм господарювання і господарського механізму, але водночас вони породили низку нових суперечностей. До характерних ознак сучасного стану аграрного сектору належать: надзвичайно висока частка зайнятих у сільськогосподарському виробництві (17%); концентрація сільськогосподарських угідь у власності великих суб'єктів господарювання, яка відбувається шляхом поглинання дрібних та збиткових сільськогосподарських підприємств; незавершеність земельної реформи (відсутність ринку землі). Вказано, що рівень рентабельності виробництва продукції у

сільськогосподарських підприємствах характеризується значною строкатістю як у загальному вираженні, так і в розрізі галузей та окремих видів продукції та за регіональною ознакою. Частка підприємств, які отримали прибуток у 2013 – 2017 рр., є доволі високою і становить 87–89%. Досліджено, що великотоварні аграрні формування є більш ефективними формами господарювання порівняно із середніми та малими.

9. Окреслено основні орієнтири досягнення продовольчої безпеки в умовах глобалізації світової економіки як однієї з найважливіших систем життєзабезпечення населення. Наголошено, що продовольча залежність загрожує не тільки економічному зростанню, але й суверенітету країни. На основі проведеного кількісного оцінювання і аналізу рівня продовольчої безпеки України з допомогою системи показників (індикаторів) та їхніх граничних (критичних) значень виявлено значну диференціацію у споживанні окремих продуктів харчування в домогосподарствах у розрізі регіонів України, сільського і міського населення та залежно від розміру середнього доходу. Встановлено, що структура споживання основних продуктів харчування українців є розбалансованою і нестабільною, питома вага витрат населення на продукти харчування становить майже половину сукупних витрат, а основну частину потреб у харчуванні населення покриває за рахунок рослинницької продукції (71%). Все це дає підстави стверджувати про необхідність застосування заходів державного регулювання з метою забезпечення продовольчої безпеки для різних верств населення країни.

10. Визначено, що вітчизняний аграрний сектор економіки з огляду на наявний земельний та трудовий потенціал, сприятливі кліматичні умови та вигідне географічне розміщення має значні резерви у напрямку нарощування обсягів виробництва й експорту аграрної продукції. Розроблено пропозиції щодо визначення пріоритетних ринків реалізації експортного потенціалу вітчизняного аграрного сектору і нарощування експорту продукції з високою доданою вартістю та органічної продукції як важливого чинника якісних і кількісних змін у діяльності українського агросектору, що сприятиме відродженню низки підгалузей аграрного сектору та пов'язаних із ними галузей первинної переробки й промисловості. Доведено, що одним зі стратегічних напрямів удосконалення структури виробництва і реалізації експортного потенціалу вітчизняного агросектору має стати збільшення питомої ваги продукції тваринництва та харчової промисловості з високим ступенем переробки й органічної продукції, оскільки саме ця продукція користується великим попитом на європейських продовольчих ринках.

11. Встановлено, що одним із базових факторів, які визначають умови розробки стратегії розвитку аграрного сектору, є його рівень інституційного середовища, оскільки основна функція інститутів полягає у зменшенні невизначеності шляхом формування стійкої структури взаємовідносин між індивідами. Систематизовано основні групи принципів, що відображають різнобічні аспекти функціонування територіально-галузевої системи і відповідних процесів, на яких має базуватися розробка стратегії розвитку аграрного сектору: 1) базові методологічні принципи; 2) принципи розвитку

аграрного виробництва; 3) принципи розвитку соціальної компоненти сільських територій; 4) принципи інтегрованого галузевого розвитку.

12. Проведений аналіз дав змогу виявити сильні й слабкі сторони учасників ринкових відносин в аграрному секторі, визначити загрози та перспективні можливості розробки стратегії технічної модернізації сільського господарства. На основі такого підходу виокремлено основні індикатори реалізації цієї стратегії й запропоновано використовувати, поряд з екстенсивними показниками (кількість придбаної нової техніки, вікова структура техніки, забезпеченість технікою, енергозабезпеченість), також показники ефективності використання технічних ресурсів (обсяг прибутку в розрахунку на 1 га ріллі, фондвіддача, питомі витрати пально-мастильних матеріалів на одиницю площі, рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції, чистий дохід). Це уможливило розгляд процесу технічної модернізації в аграрному секторі з різних позицій і допомогло окреслити напрями стимулювання наукових досліджень із питань розробки, просування та освоєння техніко-технологічних інновацій у сільськогосподарському виробництві й формування організаційно-економічного механізму технічної модернізації.

13. Констатовано, що сучасні методи ведення сільського господарства в Україні не відповідають ні європейським, ні світовим критеріям та вимогам і призводять до загострення екологічних проблем. Доведено необхідність розвитку аграрного сектору економіки на засадах соціо-економіко-екологічної системи, що потребує розроблення системи цілеспрямованих та послідовних заходів як на місцевому (локальному), так і на регіональному й загальнодержавному рівнях. Обґрунтовано необхідність застосування економічних важелів та стимулів, які б забезпечили узгодження економічних й екологічних інтересів суб'єктів господарювання і суспільства загалом.

14. В дисертації обґрунтовано напрями цифровізації сільського господарства в контексті реалізації парадигми розвитку аграрного сектору. Впровадження цифрових технологій дасть змогу підвищити результативність організаційно-виробничих і техніко-економічних процесів у рослинництві і тваринництві, забезпечити системи підтримки рішень в аграрному бізнесі – оцифровка карт, баз даних, обліково-аналітичне забезпечення, технології блокчейн. У роботі доведено, що побудову новітньої парадигми розвитку аграрного сектору доцільно здійснювати на засадах стратегії смарт-спеціалізації (smart specialisation strategy) як ефективного інструменту прискорення інноваційного розвитку, структурно-технологічної модернізації та підвищення конкурентоспроможності аграрного бізнесу України.

15. З метою стабілізації податкової політики та прогнозованості оподаткування в аграрному секторі економіки і відповідно до сучасних вимог фіскальної ефективності й справедливості в економічній політиці запропоновано внести зміни у систему оподаткування сільськогосподарських товаровиробників. Аргументовано, що основним видом оподаткування агровиробників має стати прибуткове, а земельне – лише доповнювати його та виконувати функцію вирівнювання умов господарювання. Окреслено напрями

вдосконалення системи оподаткування виробників сільськогосподарської продукції різних форм господарювання з використанням досвіду країн ЄС.

16.3 метою забезпечення процесу планування інформацією для аргументації темпів і пропорцій розвитку економік регіонів та на основі аналізу сучасного стану і тенденцій розвитку аграрного сектору економіки рекомендовано широко застосовувати інформаційно-комп'ютерні технології й комплекс економіко-математичних моделей прогнозування. Використаний у роботі підхід до кластеризації регіонів за рівнем розвитку аграрного сектору, обґрунтований алгоритм та методика вибору способу прогнозування тенденцій розвитку сільського господарства в регіоні дадуть змогу більш якісно прогнозувати природні, матеріально-технічні, трудові й фінансові ресурси регіонів, приймати найбільш оптимальні стратегічні та тактичні заходи, а моделювання на основі сценарного підходу допоможе передбачати альтернативні траєкторії розвитку аграрного сектору, визначати і порівнювати прогнозовані обсяги виробництва з потребами внутрішнього ринку та оцінювати прогнозні обсяги експорту вітчизняної аграрної продукції.

Основні результати дослідження використовуються в діяльності Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин, Відділення аграрної економіки і продовольства Національної академії аграрних наук України, Департаменту агропромислового розвитку Тернопільської обласної державної адміністрації, Всеукраїнської громадської організації «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України», Громадської організації «Інноваційна кооперативна асоціація», Кооперативного об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів «Файні газди», Тернопільської державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту кормів та сільського господарства Поділля Національної академії аграрних наук України, Приватного підприємства «Орендне підприємство «Іванівське», а також у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету й Київського кооперативного інституту бізнесу і права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Костецький Я. І. Стратегія формування і розвитку аграрного сектору України: теорія і практика : монографія. Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2017. 356 с. (20,7 д. а.).

2. Костецький Я. І. Організаційні питання статистичного дослідження залучення інвестицій в аграрний сектор економіки України. Проблеми і перспективи розвитку статистики, аудиту та економічного аналізу : монографія / за ред. В. А. Дерія. Тернопіль : Крок, 2016. С. 34–48 (0,76 д. а.).

3. Костецький Я. І. Ефективність використання ресурсів фермерських господарств. Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія «Економіка АПК і природокористування». 2007. № 3. С. 80–84 (0,47 д. а.).

4. Костецький Я. І. Кредитування – чинник прискорення інноваційного розвитку АПК. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. 2007. №6 (99). Т. 2. С. 28–30 (0,39 д. а.).

5. Костецький Я. І. Удосконалення організаційних форм підприємництва в АПК. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. 2007. №4 (35). Т. 9. Ч. 2. С. 123–127 (0,42 д. а.).

6. Костецький Я. І. Кооперація – магістральний шлях розвитку фермерських господарств. Таврійський науковий вісник : зб. наук. праць. 2007. Вип. 51. С. 150–154 (0,43 д. а.).

7. Костецький Я. І. Розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності сільськогосподарських формувань Тернопільської області. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. 2008. Т. 10. №1 (36). Ч. 1. С. 174–179 (0,55 д. а.).

8. Костецький Я. І., Костецький І. І. Перспективи розвитку суб'єктів господарювання в аграрному секторі. Економіка: проблеми теорії та практики. 2008. Вип. 237. Т. 5. С. 1314–1320 (Особистий внесок автора: окреслено напрями трансформації особистих селянських господарств) (0,28 д. а.).

9. Костецький Я. І. Менеджмент витрат у сільському господарстві. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. 2009. № 3. Т. 1. С. 119–121 (0,39 д. а.).

10. Костецький Я. І. Проблеми інформаційного забезпечення системи управління АПК. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2009. Вип. 142. Ч. 1. С. 104–109 (0,54 д. а.).

11. Костецький Я. І. Особливості аналізу фінансового стану аграрного підприємства. Економіка: проблеми теорії та практики. 2009. Вип. 256. Т. 2. С. 392–398 (0,52 д. а.).

12. Костецький Я. І. Проблеми та тенденції розвитку інвестиційної діяльності підприємств АПК регіону. Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. Серія: Економічні науки. 2009. Вип. 3 (16). С. 251–255 (0,45 д. а.).

13. Костецький Я. І. Еколого-економічні проблеми розвитку АПК регіону. Інноваційна економіка. 2009. № 1 (11). С. 294–298 (0,51 д. а.).

14. Костецький Я. І. Екологічні проблеми розвитку АПК Тернопільської області. Агроінком. 2009. № 1. С. 47–50 (0,47 д. а.).

15. Костецький Я. І., Горішна Ю. Є. Економіко-статистичний аналіз прибутку сільськогосподарських підприємств. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2011. Вип. 27. Ч. II. С. 44–48 (Особистий внесок автора: визначено основні чинники, що формують прибуток сільськогосподарського підприємства) (0,27 д. а.).

16. Костецький Я. І. Ефективність інноваційно-інвестиційних процесів аграрного виробництва. Науковий вісник Львівського національного

університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. 2012. №1 (51). Т. 14. Ч. 1. С. 328–333 (0,54 д. а.).

17. Костецький Я. І. Рентабельність як показник ефективності сільськогосподарського виробництва. Інноваційна економіка. 2012. № 2 (28). С. 98–101 (0,45 д. а.).

18. Костецький Я. І. Інвестиційне забезпечення фермерських господарств. Сталий розвиток економіки. 2012. № 2 (12). С. 162–165 (0,43 д. а.).

19. Костецький Я. І. Факторний аналіз рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств. Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2012. Вип. 10. Ч 4. С. 179–181 (0,38 д. а.).

20. Костецький Я. І. Інтенсифікація тваринництва та його економічна ефективність. Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія: Економічні науки. 2012. Т. XV. № 2. С. 106–110 (0,40 д. а.).

21. Костецький Я. І. Статистичний аналіз витрат виробництва і собівартості продукції в аграрному секторі. Наукові праці Полтавської аграрної академії. Серія: Економічні науки. 2012. Вип. 2 (5). Т. 2. С. 145–150 (0,44 д. а.).

22. Костецький Я. І., Лизуник М. Б. Актуальні питання удосконалення економічного аналізу діяльності аграрних підприємств регіону. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. Серія: Економічні науки. 2012. Т. 14. № 4 (54). С. 245–248 (Особистий внесок автора: визначено особливості аналізу діяльності аграрних підприємств) (0,18 д. а.).

23. Костецький Я. І., Лизуник М. Б., Пухальська Н. Б. Ефективна податкова система – запорука земельної реформи. Науковий вісник Луганського національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. 2013. № 44. С. 200–205 (Особистий внесок автора: проаналізовано сучасний стан оподаткування сільськогосподарських підприємств) (0,16 д. а.).

24. Костецький Я. І. Статистичний аналіз ефективності діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Інноваційна економіка. 2013. № 2 (40). С. 338–341 (0,52 д. а.).

25. Костецький Я. І., Бойко В. М. Сучасний менеджмент агроформувань та його раціональна організація. Економіка і управління. 2013. № 4 (60). С. 59–65 (Особистий внесок автора: визначено особливості менеджменту суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки) (0,23 д. а.).

26. Костецький Я. І., Матійчук Л. П. Аналіз сучасного стану ресурсного потенціалу регіону (Тернопільської області). Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2013. Вип. 2 (26). С. 163–170 (Особистий внесок автора: проаналізовано стан та динаміку ресурсного потенціалу регіону) (0,20 д. а.).

27. Костецький Я. І. Факторний аналіз прибутку аграрних підприємств. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. 2013. № 2 (22). Т. 4. С. 162–170 (0,42 д. а.).

28. Костецький Я. І., Новак Н. Є. Удосконалення управління та аналізу фінансових ресурсів аграрних підприємств. Сталий розвиток економіки. 2014.

№ 2 (24). С. 147–152 (Особистий внесок автора: проведено аналіз фінансових ресурсів аграрних підприємств регіону) (0,24 д. а.).

29. Костецький Я. І., Лизуник М. Б. Проблеми та перспективи інвестиційного розвитку регіонального АПК. Вісник Львівського національного аграрного університету. 2014. № 21 (1). С. 256–264 (Особистий внесок автора: визначено проблеми інвестиційної активності регіону) (0,27 д. а.).

30. Костецький Я. І., Пухальська Н. Б. Функціонування фермерських господарств: сучасний стан, проблеми і перспективи. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. № 3. Т. 3. С. 109–112 (Особистий внесок автора: проведено аналіз показників діяльності фермерських господарств) (0,22 д. а.).

31. Костецький Я. І. Аналіз матеріально-технічної бази аграрного сектору економіки. Сталий розвиток економіки. 2015. № 2 (27). С. 257–262 (0,52 д. а.).

32. Костецький Я. І. Прибуток як основне джерело стабільності розвитку сільськогосподарських підприємств. Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2015. Т. 19. № 2. С. 85–90 (0,46 д. а.).

33. Костецький Я. І. Лізинг як інструмент інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного сектору економіки. Інноваційна економіка. 2016. № 1-2 (61). С. 217–222 (0,52 д. а.).

34. Костецький Я. І. Реалізація відносин власності на землю в умовах багатокладності аграрного сектора економіки. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2016. № 2. Т. 21. С. 29–33 (0,48 д. а.).

35. Костецький Я. І. Вплив глобалізації на трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6. Ч. 2. С. 28–31 (0,46 д. а.).

36. Костецький Я. І., Пуцентейло П. Р. Інституціональне середовище та інституції функціонування аграрного сектору України в умовах трансформаційних процесів. Інноваційна економіка. 2017. № 7–8 (70). С. 28–38 (Особистий внесок автора: визначено особливості формування інституційного середовища аграрного сектору країни) (0,26 д. а.).

37. Костецький Я. І., Пуцентейло П. Р. Теоретико-методологічні підходи до трактування категорії «організаційно-економічний механізм розвитку аграрного сектору економіки». Сталий розвиток економіки. 2017. № 3 (36). С. 5–15 (Особистий внесок автора: проаналізовано різні підходи до визначення поняття «організаційно-економічний механізм») (0,25 д. а.).

38. Kostetsky Y. Agrarian sector of Ukraines economy: essential characteristics. Paradigm of knowledge Multidisciplinary Scientific Journal. 2017. №5 (25). P. 22–36 (0,68 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

39. Костецький Я. І., Костецький І. І. Аналіз стану тваринництва в Тернопільській області. Теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку економіки України: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Чортків,

23 лист. 2006 р.). Чортків, 2006. С. 197–199 (Особистий внесок автора: визначено тенденції розвитку тваринництва у регіоні) (0,12 д. а.).

40. Костецький Я. І. Статистичні прийоми в аналізі собівартості продукції. Стратегія ресурсозберігаючого використання аграрно-економічного потенціалу на основі активізації інноваційно-інвестиційної діяльності – об'єктивна передумова інтеграції країни в світове співтовариство: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 18 трав. 2007 р.). Тернопіль, 2007. С. 99–101 (0,15 д. а.).

41. Костецкий Я. И. Рыночная трансформация хозяйственных структур в агропромышленном комплексе. Стратегия и тактика развития производственно-хозяйственных систем: тезисы докладов 5 междунар. науч.-практ. конф. (Гомель, 29–30 нояб. 2007 г.). Гомель, 2007. С. 214–216 (0,14 д. а.).

42. Костецький Я. І. Ефективність функціонування господарств населення в аграрному секторі регіону. Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва: матеріали І всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 23–24 вер. 2009 р.). Тернопіль, 2009. С. 207–209 (0,15 д. а.).

43. Костецкий Я. И. Эффективность развития хозяйств различных категорий в аграрном секторе экономики региона. Стратегия и тактика развития производственно-хозяйственных систем: тезисы докладов 6 междунар. науч.-практ. конф. (Гомель, 26-27 нояб. 2009 г.). Гомель, 2009. С. 216–218 (0,13 д. а.).

44. Костецький Я. І. Роль інвестиційної діяльності в розвитку аграрного сектора регіону. Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку України: матеріали наук.-практ. конф. (Сімферополь, 15 квіт. 2009 р.). Сімферополь, 2009. Т. 5 С. 105–107 (0,12 д. а.).

45. Костецький Я. І. Роль економіко-статистичних методів в аналізі сільськогосподарського виробництва. Статистична оцінка соціально-економічного розвитку: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 19 квіт. 2012 р.). Хмельницький. С. 148–150 (0,13 д. а.).

46. Костецький Я. І. Аналіз виробничих витрат в аграрних підприємствах. Розвиток країн в умовах глобалізації: технологічні, економічні, соціальні та екологічні проблеми: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 15–16 берез. 2012 р.). Тернопіль. С. 88–90 (0,16 д. а.).

47. Костецький Я. І. Диверсифікація аграрних підприємств. Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 23–24 квіт. 2013 р.). Тернопіль, 2013. С. 244–245 (0,14 д. а.).

48. Костецький Я. І. Статистичні методи аналізу продуктивності праці. Формування конкурентоспроможної економіки: теоретичні, методичні та практичні засади: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 21–22 берез. 2013 р.). Тернопіль, 2013. С. 165–167 (0,15 д. а.).

49. Костецький Я. І. Оперативний аналіз в умовах трансформації аграрної економіки. Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 16–17 трав. 2013 р.). Тернопіль, 2013. С. 325–327 (0,14 д. а.).

50. Костецький Я. І. Роль системного комплексного аналізу в сільськогосподарських підприємствах. Проблеми трансформаційних економік в умовах глобалізації: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 25 квіт. 2013 р.). Тернопіль, 2013. С. 288–290 (0,12 д. а.).

51. Костецький Я. І. Проблеми зайнятості сільського населення. Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 6–7 берез. 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 202–204 (0,15 д. а.).

52. Костецький Я. І. Організація комплексного економічного аналізу в аграрних підприємствах. Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 10–11 жовт. 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 208–209 (0,16 д. а.).

53. Костецький Я. І. Основні аспекти фінансування аграрних підприємств. Прикладна економіка: від теорії до практики: матеріали I всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 15 жовт. 2015 р.). Тернопіль, 2015. С. 80–81 (0,14 д. а.).

54. Костецький Я. І. Проблеми використання ресурсного потенціалу агроформувань. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку аграрного бізнесу України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 28 жовт. 2015 р.). Тернопіль, 2015. С. 132–134 (0,15 д. а.).

55. Костецький Я. І., Матійчук Л. П. Індексний аналіз ефективності діяльності аграрних підприємств. Статистичне забезпечення управління сталим розвитком економіки та соціальної сфери: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 5 груд. 2015 р.). Чернігів, 2015. С. 146–148 (Особистий внесок автора: проаналізовано показники ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств) (0,10 д. а.).

56. Костецький Я. І. Розвиток малого підприємництва аграрного сектора в умовах трансформації організаційно-правових форм господарювання. Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 11 трав. 2016 р.). Тернопіль, 2016. С. 343–345 (0,16 д. а.).

57. Костецький Я. І. Сучасні тенденції органічного землеробства. Прикладна економіка – від теорії до практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 20 жовт. 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 144–146 (0,14 д. а.).

58. Костецький Я. І. Аграрний сектор як провідна галузь національної економіки України. Аграрна наука та освіта Поділля: збірник наукових праць міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 14–16 берез. 2017 р.). Тернопіль: Крок, 2017. С. 194–196 (0,15 д. а.).

59. Костецький Я. І. Сучасний стан орендних земельних відносин. Прикладна економіка – від теорії до практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 27 жовт. 2017 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2017. С. 45–47 (0,16 д. а.).

60. Костецький Я. І. Організаційно-економічний механізм розвитку аграрного сектору економіки в умовах трансформаційних процесів. Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень:

матеріали VII всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 26 квіт. 2018 р.). Тернопіль : Крок, 2018. С. 20–22 (0,15 д. а.).

61. Kostetsky Y., Putsenteilo P., Klapkiv Y. Modern challenges of agrarian business in Ukraine on the way to Europe. Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy: proceedings of the International Scientific Conference (Warsaw, 7–8 June 2018). Warsaw, 2018. P. 250–258 (Особистий внесок автора: окреслено проблеми інтеграції вітчизняного аграрного сектору у європейський економічний простір) (0,20 д. а.).

62. Костецький Я. І. Агроекологічні проблеми землекористування в Україні. Цифрова економіка: тренди та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 25 жовт. 2018 р.). Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2018. С. 163–166 (0,18 д. а.).

АНОТАЦІЯ

Костецький Я. І. Новітня парадигма розвитку аграрного сектору України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Тернопільський національний економічний університет Міністерства освіти і науки України, Тернопіль, 2019.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретичних і методологічних засад та виробленню практичних рекомендацій щодо формування й забезпечення ефективного і конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору національної економіки.

У дисертаційній роботі запропоновано інтерпретацію новітньої парадигми розвитку аграрного сектору країни, яка передбачає розробку системи пріоритетних напрямків перетворень і трансформацій сучасної аграрної політики, зміну механізмів управління аграрним сектором з переорієнтацією його функціонування на засади сталого розвитку, що вимагає зміщення акцентів з інтенсивних факторів економічного зростання на збалансоване поєднання виробничої діяльності, покращення матеріального добробуту, захисту природного середовища та забезпечення соціального захисту населення сільських територій.

Дано комплексну оцінку рівня продовольчої безпеки країни, визначено ступінь продовольчої незалежності за основними видами продуктів харчування, рівень економічної доступності продовольства для населення, проведено аналіз пріоритетних галузей аграрного виробництва. В результаті аналізу виявлено потенційні переваги вітчизняного агросектору.

Уточнено сутність екологізації і зміст поняття еколого-економічної ефективності аграрного виробництва, окреслено роль і місце екологічних чинників у сталому розвитку сільського господарства, показано взаємозв'язок еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів та сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Наголошено на необхідності застосування цифровізації і смарт-спеціалізації в аграрному бізнесі.

Сформовано пропозиції щодо вдосконалення системи оподаткування підприємств аграрного сектору економіки для стимулювання сільськогосподарських товаровиробників. На основі економіко-математичної моделі спрогнозовано розвиток аграрного сектору за допомогою інструментарію кластерного аналізу.

Ключові слова: парадигма, аграрний сектор, національна економіка, інституційне середовище, стратегія, концепція, управління, аграрний бізнес, продовольча безпека, екологізація, цифровізація, смарт-спеціалізація.

АННОТАЦИЯ

Костецкий Я. И. Новейшая парадигма развития аграрного сектора Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Тернопольский национальный экономический университет Министерства образования и науки Украины, Тернополь, 2019.

Диссертация посвящена обоснованию теоретических и методологических основ и выработке практических рекомендаций по формированию и обеспечению эффективного и конкурентоспособного развития аграрного сектора национальной экономики.

В диссертационной работе предложена интерпретация новой парадигмы развития аграрного сектора, которая предусматривает разработку системы приоритетных направлений преобразований и трансформаций современной аграрной политики, изменение механизмов управления аграрным сектором с переориентацией его функционирования на принципах устойчивого развития, которая требует смещения акцентов с интенсивных факторов экономического роста на сбалансированное сочетание производственной деятельности, улучшение материального благосостояния, защиты природной среды и обеспечения социальной защиты населения сельских территорий.

Дана комплексная оценка уровня продовольственной безопасности страны, определена степень продовольственной независимости по основным видам продуктов питания, уровень экономической доступности продовольствия для населения, проведен анализ приоритетных отраслей аграрного производства. В результате анализа выявлены потенциальные преимущества отечественного агросектора.

Уточнены сущность экологизации и эколого-экономической эффективности аграрного производства, определены роль и место экологических факторов в устойчивом развитии сельского хозяйства, показана взаимосвязь эколого-экономической эффективности использования земельных ресурсов и устойчивого развития сельскохозяйственного производства. Отмечена необходимость применения цифровизации и смарт-специализации в аграрном бизнесе. Сформированы предложения по совершенствованию системы налогообложения предприятий аграрного сектора экономики для стимулирования сельскохозяйственных товаропроизводителей. На основе

экономико-математической модели спрогнозировано развитие аграрного сектора с помощью инструментария кластерного анализа.

Ключевые слова: парадигма, аграрный сектор, национальная экономика, институциональная среда, стратегия, концепция, управление, аграрный бизнес, продовольственная безопасность, экологизация, цифровизация, смарт-специализация.

ANNOTATION

Kostetsky Y. I. Modern paradigm of development of the agrarian sector of Ukraine.– Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for obtaining Doctor of Sciences Degree in economics in specialty 08.00.03 economics and Management of National Economy. – Ternopil National Economic University. – Ternopil, 2019.

The dissertation research is devoted to substantiation of theoretical and methodological bases and development of practical recommendations on formation and maintenance of effective and competitive development of agrarian sector of national economy.

The interpretation of the new paradigm of development of the agricultural sector of the country, which involves the development of a system of specific priority directions of changes or transformations of modern agrarian policy, change of mechanisms of management of the agricultural sector with reorientation of its functioning on the principles of sustainable development, is proposed in the dissertation. It involves shifting the focus from intense factors of economic growth to a balanced mix of productive activities, improving material well-being, protecting the environment, and ensuring social equality and justice.

The necessity of development of multi-complexity in the agricultural sector and enhancement of the functional role of the agricultural sector as the main direction of sustainable development of rural territories is substantiated. It is shown that complex multifunctional development of agrarian sector allows to ensure sustainability and competitiveness of rural territories at the expense of full realization of resource potential in rural areas.

Proposals for transition of the domestic agrarian sector to an active export strategy are substantiated, the role of this direction as one of the most promising factors of ensuring food security and independence of the country is determined. In particular, in this direction it is proposed to increase export potential for products with deeper processing and value added, to attract domestic and foreign investment resources in agriculture and food industry.

It is established that the organizational and economic mechanism of greening agricultural production should include a set of necessary measures for the transition of agricultural formations to environmental management methods. The essence of greening and the content of the concept of ecological and economic efficiency of agrarian production are clarified, the role and place of environmental factors in the sustainable development of agriculture are outlined and the relationship between the ecological and economic efficiency of the use of land resources and the sustainable

development of agricultural production are shown.

Extraordinary chemicalization and ignoring the environmental factor in agricultural production leads to soil degradation, reduced fertility and, as a consequence, environmental degradation and agricultural quality. It is proved that in the present conditions saving of non-renewable resources becomes much more profitable than further increase of their production volumes, therefore resource saving is the main direction of development of modern agricultural production. The necessity to use alternative methods of agriculture is emphasized, which will allow to solve environmental and ecological problems in the complex. Such measures include the greening of production – the creation of ecological farms that operate in strict accordance with the standards of ecological agricultural production.

It is stated that one of the most important aspects of improving the food security of the country is improving the quality and safety of food. In this regard, it is emphasized that the state should promote the implementation of modern methods of quality management, create a system of responsibility and motivation for the production of quality products and organize information, methodological and regulatory support of the decision-making system and training of employees.

It is emphasized on the need for application of digitalization and smart specialization in agribusiness. Proposals for improving the system of taxation of the agricultural sector enterprises to encourage agricultural producers have been formed. An economic and mathematical model of forecasting the development of the agrarian sector using a cluster analysis tool has been constructed.

Key words: paradigm, agrarian sector, national economy, institutional environment, strategy, concept, management, agricultural business, food security, environmentalization, digitalization, smart specialization.

Підписано до друку 20.03.2020 р.
Формат 60х90/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюкаторі.
Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 2,0.
Зам. № А015-20. Тираж 100 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua